नीतिपाठम्

पण्डित श्रीप्रियनाथ विद्याभूषण, एम-ए सङ्कलितम् ।

NEETI-PATHAM.

BY

PANDIT PRIYANATH VIDYABHUSHAN, M.A.
(Bankimchandra Gold medallist Calcutta University)

Head Pandit Dacca Collegiate School on deputation as
Tutor to the Minor Kumar of Bhawal Dacca
Assistant Secretary E B Saraswat Samaj Dacca
Member Sanskrit College Committee Calcutta
Examiner Calcutta and Dacca Universities
Member Dacca University Court
Examiner and Member of a Standing Committee
Board of Intermediate and Secondary Education Dacca

First Edition 1926

PUBLISHED BY
PANDIT SITANATH VIDYABINODE
SARASWAT MANDIR BANGLABAZAR DACCA

Price 6 Six annas only

KUNTALINE PRESS,

61, Bowbazar Street, Calcutta

Printed by P C Dass

OPINIONS

1 From Mahamahopadhyaya Dr Haraprasad Sastri, M A, Ph D, C I E, F A S B Fellow of the Calcutta University, Formerly Principal, Sanskrit College, Calcutta, and Professor and Head of the Department of Sanskrit and Bengali, Dacca University Vice President Asiatic Society of Bengal, etc etc

' প্রিয়নাথ তোমার বই ও পত্র পাইলাম আজ সকালে। বেলা আসিতে আসিতে পড়িয়া ফেলিলাম। বই বেশ হইয়াছে, তুমি ইংরাজী **ভূমিকায় যাহা বলিয়াছ তাহা ঠিকই হইয়াছে। তাড়াতাড়ি যাহারা ভাষা শিক্ষা করিতে চায়, তাহাদের খুবই উপযোগী হইয়াছে।** * * *

26, Pataldanga Street,
Calcutta
September 4, 1926

শুভার্থী শ্রীহরপ্রসাদ শাস্ত্রী

2 From Mahamahopadhyaya Pandit Padmanath Bhattacharyya Vidyabinod, M A, Retired Senior Professor of Sanskrit, Cotton College, Gauhati in Assam —

' I have read with great pleasure the Sanskrit Reader 'Nitipatham' by Pandit Priyanath Vidyabhushan M A and **can state with confidence** that the book will prove **highly beneficial** to the

Sanskrit reading students of Class VIII of the High Schools if prescribed as a text book of that class The stories selected are all written **in a style suitable to the capacity of the pupils** for whom this Reader has been compiled and they are **entertaining as well as instructive** I heartily wish the book every success that it richly deserves

45 House Katara Benares City *The 1st October 1926*	PADMANATH BHATTACHARYYA *Retired Professor* *Cotton College Gauhati*

3 From Prof Harihar Banerjea, Sastri, M A Professor of Sanskrit Presidency College, Calcutta and Paper Setter and Head Examiner in Sanskrit for the Matriculation Examination of the Calcutta University —

"I have gone through your Neetipatham which you kindly sent to me and I have much pleasure to say that you have spared no pains to make the book **quite suitable to the young boys** for whom it is intended All the stories are **attractive and teach moral lessons**, so the reading of the book will help them **to build up their character** which is the chief **aim of education** I am also glad to see that the **language** of the book is **simple and at the same time classical**

2/2, Peary Das Lane, Calcutta *24th September 1926*	Yours sincerely HARIHAR BANERJEA

4 From Dr P C Chakrabertti, Kavyatirtha, Sastri M A, Ph D P R S Examiner and Lecturer in Sanskrit, Calcutta University

I have gone through the "Nitipatham compiled by Pandit Priyanath Vidyabhushan M A The compiler, who is well known for his activity in connection with the advancement of Sanskrit learning in this part of the country, has **judiciously selected** a number of short Sanskrit stories so as to place the **best specimens of Sanskrit prose** before the young learners of Sanskrit I feel no hesitation in saying that the book will be **highly useful** to those for whom it is intended This little book **has many commendable features** and I **cannot but admire its beautiful get-up,**

Sd PRADHAT CHANDRA CHAKRABERTTI,
Kavyatirtha Sastri M A Ph D
6 6 26 *Premchand Roychand Scholar*
Lecturer in Sanskrit, Calcutta University

5 From Prof Radhagovinda Basak M A, Senior Professor of Sanskrit, Rajshahi College on deputation as Senior Lecturer in Sanskrit University of Dacca —

I had very great pleasure in reading the contents of the Neetipatham—a selection of Sanskrit prose and verses—by Pandit Priyanath Vidyabhushana M A The pieces have been **very carefully selected** and

arranged in scientific order I am sure, the compilation will very well suit the requirements of the students of Class VIII of Secondary Schools

Dacca
24 11 26

RADHAGOVINDA BASAK

6 From Rai Satyendranath Bhadra Bahadur M A Principal, Jagannath Intermediate College Dacca Examiner, Calcutta and Dacca Universities, etc etc

The publication of Neetipatham, a volume of Sanskrit Selections by Pandit Priyanath Vidyabhushan **seems very opportune** He has produced an eminently readable book—consisting as it does of **choice extracts from the master minds of old** These will serve at once as **models of style** and as a **storehouse of instructive moral lessons** couched in **simple grammatical language which go straight into the learner's heart** If judiciously taught, these lessons will not only improve their knowledge of the language but **elevate their minds and hearts** as well

S N BHADRA,
Principal Jagannath Intermediate College, Dacca

7 From Principal M Mitra B A B T I E S (Offg) of the Teachers Training College, Dacca, Examiner, Calcutta and Dacca Universities —

Neetipatham by Pandit Priyanath Vidyabhushan M A is, **in many respects, an improvement on the existing books of the kind in the market**

Ramna Dacca,
April 13th 1926

M MITRA
Principal (Offg) Teachers' Training College, Dacca

8 From Mahamahopadhyaya Pandit Durgacharan Sankhya Vedantatirtha, Sreegopal Basu Mullick Fellow, Calcutta University, Principal Bhagabat Chatuspathi, Bhowanipur, Calcutta, Member, Calcutta Sanskrit Association etc etc

প্রীতঃ পঠিত্বা তব নীতিপাঠং
হিতং মনোহারিনিবন্ধপূর্ণম্।
শিক্ষার্থিনাং তচ্চ মহোপকারি
যায়াৎ সমৃদ্ধীরিতি কাময়েঽহম্।

2, 11 26 (মহামহোপাধ্যায়ঃ)
শ্রীদুর্গাচরণ সাংখ্যবেদান্ততীর্থঃ।

9 From Pandit Kali Krishna Vidyabinod, Head Pandit, Sonargaon H E School Examiner Govt Sanskrit Title Examinations and L B Saraswat Samaj Examinations —

বঙ্গভাষা রাজভাষা দেবভাষাঞ্চ জানতঃ।
নীতিপাঠমিদং কস্মাত্তম ন ভবিষ্যতি॥
প্রিয়স্য প্রিয়নাথস্য নীতিপাঠাদিগ্রথম্।
কারণস্য গুণা কার্য্যে' ইতি ন্যায়বিদাং মতম্॥

কমিব কমিব পবিতোষ প্রাপ্নামি তব নীতিপাঠমালোক্য।
শাস্ত্রাণি তন্ন বক্তু ছাত্রাণামুত্তম পাঠ্যম॥

কৃষ্ণপুরা চতুষ্পাঠীতে ১৮৪৮ শকাব্দীয় সৌর বৈশাখস্য ১৫শ দিবসে।	শ্রীকালীকৃষ্ণ বিদ্যাবিনোদ

10 From Prof Gurubandhu Bhattacharjya B A B T Offg Vice Principal Teachers Training College, Dacca, Examiner, Calcutta and Dacca Universities Translator of the dramas of Bhasa the great Sanskrit Poet —

I have not studied the book (Nitipatham) in detail, but I have been through it hurriedly in parts and with care in others It seems to me **to be of very suitable scope** and the matter **exceedingly sound** The book has **evidently entailed much labour** and **contains much solid experience** It is **worth a hundred volumes of similar books** written by people who have never taught in schools This book will **set a standard to our schools** for their guidance in the matter of the selection of Sanskrit text books for the class for which the book is intended

Sept 7, 1926 GURUBANDHU BHATTACHARJYA

11 From Prof Ramendramohan Basu M A Senior Professor of Sanskrit, Feni College, and Examiner, Calcutta University —

I have much pleasure from a perusal of the 'Nitipatham by Pandit Priyanath Vidyabhusan

M A The Reader has for its contents **most attractive and wholesome passages well-graded** in point of difficulty with their **morals indicated to the best advantage** This process will be **very useful** to the young learners and I am sure the book will appeal to them and assist in the **building up of their character**

Another special feature of the Reader which I am glad to note is that **short note in English and Sanskrit** of all important words and phrases, have been inserted at the bottom of every page of the Text

In fact the learned author has spared no pains to make the book really useful for the boys and I have every reason to believe that his **strenuous effort will be amply rewarded**

Jeni College, } RAMENDRAMOHAN BOSE
10th July 1926

12 From the pen of Prof Charu Bandyopadhyaya B A (the reputed ***Litterateur*** of Bengal Professor of Bengali in the University of Dacca formerly Lecturer Calcutta University Paper setter and Examiner Calcutta and Dacca Universities) published in the most leading journal—the "Prabasi

প্রবাসী—আষাঢ় ১৩৩৩, পৃ ৫১৯।

নীতিপাঠম—শ্রীপ্রিয়নাথ বিদ্যাভূষণ, এম এ কর্তৃক সঙ্কলিত।

প্রকাশক পণ্ডিত সীতানাথ বিদ্যাবিনোদ, সারস্বত মন্দির, বাংলাবাজার, ঢাকা। ৫৬ পৃষ্ঠা, ছয় আনা।

উচ্চবিদ্যালয়ের আধুনিক অষ্টম ও প্রাচীন তৃতীয় শ্রেণীর বালক-বালিকাদিগের পাঠোপযোগী সংস্কৃত গদ্য পদ্যময় আখ্যান ও উপদেশ মালা। **পাঠগুলি সংক্ষিপ্ত, ক্রমকঠিন এবং পাদটীকা দ্বারা দুরূহ স্থান ব্যাখ্যাত।**

বিশ্ববিদ্যালয়ের ব্যবস্থায় সংস্কৃত এখন অবশ্য শিক্ষণীয় নাই, বিদ্যার্থীর স্বেচ্ছাধীন বিষয় হয়েছে। কিন্তু ভারতবাসী হিন্দু মুসলমান খৃষ্টান বৌদ্ধ জৈন বা অন্য যে-কোনো ধর্মাবলম্বীই হোক, যদি সংস্কৃত না জানে, তবে সে ভারতের যে ঐতিহ্য ও আধ্যাত্মিক ঐশ্বর্য তার সঙ্গে যোগযুক্ত হতে পারে না, সুতরাং **সংস্কৃত শিক্ষা বিনা ভারতবাসী সম্পূর্ণ ভারতবাসী হয় না।** আমার মতে প্রত্যেক ভারতবাসীর অল্পবিস্তর সংস্কৃত ও ফার্সী এবং ইংরেজী প্রভৃতি একাধিক ইউরোপীয় ভাষায় জ্ঞান থাকা নিতান্ত আবশ্যক, নতুবা তার **কর্ষণা সর্ব্বাঙ্গসম্পূর্ণ হ'তে পারে না।** অধিকন্তু আমাদের ভারতবাসীর অধিকাংশ প্রচলিত ভাষাই সংস্কৃতমূলক ও ফার্সী ইংরেজী শব্দ ভূয়িষ্ঠ। **সুতরাং সংস্কৃত না জান্‌লে কেউ নিজের মাতৃভাষাও শুদ্ধ ক'রে জান্‌তে ও লিখতে পারে না।** আজকাল সংস্কৃত অবশ্য শিক্ষণীয় না থাকাতে স্কুল ও কলেজের ছাত্রেরা যে বাংলা লেখে তা দেখলে **লজ্জায় দুঃখে ও ভবিষ্যতের ভাবনায়** অভিভূত হ'তে হয়।

এই সব দেখে শুনে পণ্ডিত প্রিয়নাথ বিদ্যাভূষণ মহাশয় **প্রাচীন রচনাবলীর মধ্যে থেকে বেছে বেছে পাঠগুলি ক্রমবিন্যস্ত** করেছেন, সঙ্কলয়িতা নিজে শিক্ষক ও দুই বিশ্ববিদ্যালয়ের পরীক্ষক এবং সংস্কৃত ও বাংলা দুই বিষয়ে এম এ, সুতরাং তিনি **শিক্ষার্থীদের অভাব ও আবশ্যক**

বুঝে এই সঙ্কলনটী প্রকাশ করিয়াছেন। এই বইখানি বিদ্যালয়ে পাঠ্য নির্দ্দিষ্ট হইলে ছাত্রছাত্রীগণ অনায়াসে কিছু সংস্কৃত শিখিতে পারিবে। বইখানির ছাপা কাগজ উত্তম ও দাম স্বল্প। এই পুস্তকের বহুল প্রচার বাঞ্ছনীয়।

চারু বন্দ্যোপাধ্যায়

আনন্দবাজার পত্রিকা—১৭ই ভাদ্র ১৩৩৩ সন। নীতিপাঠম—পণ্ডিত শ্রীযুক্ত প্রমথনাথ বিদ্যাভূষণ এম এ সঙ্কলিত। [illegible] প্রণেতা দীর্ঘকাল যাবৎ শিক্ষাবিভাগের সহিত সংশ্লিষ্ট আছেন। সংস্কৃত ও বাঙ্গালা দুই ভাষাতেই তাঁহার অসাধারণ ব্যুৎপত্তি আছে। পণ্ডিত সমাজে তাঁহার খ্যাতি প্রতিষ্ঠিত আছে। আমরা তাঁহাকে এতদিন যাবৎ কোন পাঠ্যগ্রন্থ প্রণয়ন কিম্বা সঙ্কলন করিতে দেখি নাই। সম্প্রতি তাঁহার নীতিপাঠম নামক গ্রন্থখানি দেখিয়া আনন্দিত হইয়াছি। যাঁহার যে বিষয়ে যোগ্যতা আছে, তিনি যদি সেই বিষয়ে মনোযোগী হন, তবে তাহাতে তাঁহার একটা বিশেষত্ব থাকিবেই। গ্রন্থখানি ইংরাজী বিদ্যালয়ের অষ্টম শ্রেণী (Class VIII) বা [illegible] শ্রেণীর জন্য সঙ্কলিত হইয়াছে। প্রাচীন সংস্কৃত লেখকগণের গদ্য ও পদ্য প্রবন্ধ সঙ্কলিত হওয়ায় **মণিকাঞ্চন সংযোগ** হইয়াছে। নীতিশিক্ষার সহিত যাহাতে **সংস্কৃত সাহিত্যের প্রতি বালকগণ অনুরাগী হয়,** সে বিষয়ের প্রতি লক্ষ্য রাখিয়া সুললিত কবিতা ও শিক্ষাপ্রদ সরল গদ্য প্রবন্ধ দ্বারা ইহার কলেবর পূর্ণ হওয়ায় শিক্ষক ও ছাত্র উভয়েরই ইহা চিত্তরঞ্জক হইবে। প্রত্যেক শ্লোক ও কবিতার পাদদেশে ইংরাজী শব্দার্থ থাকায় ছাত্রগণের বোধগম্য হইবার সুবিধা হইয়াছে। আমরা এই পুস্তকের বহুল প্রচার কামনা করি। দেবভাষা সংস্কৃতের প্রতি ছাত্রগণের অনুরাগবৃদ্ধির নিমিত্ত বিদ্যাভূষণ মহাশয়ের এই প্রচেষ্টার সার্থকতা দেখিতে পাইলে আমরা সুখী

হইয়া কলিকাতা "কুন্তলীন" প্রেসের পরিষ্কার পরিচ্ছন্ন ছাপা। মূল্য ।৵ ছয় আনা। আশা করি, শিক্ষা বিভাগের কর্ত্তৃপক্ষগণ এই গ্রন্থখানা তাহাদের পাঠ্যতালিকা ভুক্ত করিয়া প্রকৃত গুণের আদর করিবেন।

কুন্তলীন প্রেস কলিকাতা।

PREFACE

Of the making of text books on Sanskrit there is no end and after all these fertile years of this industry, one naturally hesitates to add one s own handiwork to this truly bewildering output But I am heartened by the feeling that I have perhaps not gone quite the same way that my predecessors have and the follow ing pages may, both in general design and detailed work, offer something which answers specially the new needs of our fast changing times

One of these needs may be particularly mentioned Sanskrit will henceforward be a mere optional subject for the Matriculation candidates and the craze for a science training being just now what it is, the greater number of our boys will, even in their class VIII bid farewell to the language that the ancients lovingly called the speech of the gods Yet the value of a fair grounding in Sanskrit cannot be gainsaid It puts a Bengali into far easier terms with his verna cular and opens up to him a vast and rich heritage from which uncounted generations of his race have drawn nourishment for their souls It was worth while, therefore, to attempt a "Reader which could be used in Class VIII and which would by itself carry the boys far enough into the language for an

understanding of at least its simpler literature The present little book is the result of such an attempt

I have sought to make it self contained so far as it goes—for, work that has so long been spread over the two top classes of High Schools will have to be completed in Class VIII now in a hurry, and first books of the type now in use designed to lead up to fuller and more advanced works could not meet this new requirement Here I have provided short lengths of prose which are not uniform in simplicity or stiff ness but which range from the very simple to the fairly stiff and have thrown in a good number of easier pieces which the students might, with advant age, be set to tackle unaided This last will call forth their powers of concentration and compel an exercise of whatever gifts of expression they may possess and if to this be added a well guided study of the harder extracts, they will, I hope very soon acquire a fair command of Sanskrit, made up of a knowledge of its grammar and a sense of its graces

Coming to details I would like to mention that I have culled my extracts from the old masters mainly—for the sweetness and fluidity achieved by the ancients have not been achieved again I have indeed adopted some stories from the *Rijupatham*, by our Vidyasagara of hallowed memory but all of them are in the old tradition, in tone as well as in style, and their adoption has meant no departure from my ideal

of serving the students out of classical masterpieces only which are incomparably the best models a learner can keep before himself

I have not allowed myself to forget that the chief aim of education is to assist in the building up of character This can be best done in a quiet, un obstrusive way by putting the boy into contact with lovely and wholesome thoughts and thus bringing his *spirit into harmony with whatever is right* and holy In order that this result may be obtained we have to teach the boy through things that touch him I have, therefore taken care to select pieces that will make a strong appeal to young hearts, because of the beauty of their narrative and have indicated the moral separately—which souls already moved will be ready to receive eagerly

No pains have been spared nor money stinted to make the book useful for the boys and attractive to them in its get up The printing has been done by the best Press in Bengal—The Kuntaline—and types have been used which it is hoped will not be the ruin of the juvenile eyes

I have great pleasure to state that the book has had the advantage of a revision by that eminent scholar in Grammar and Poetics—Pundit Bama Charan Vidyalankara himself a master of mellifluous verse, and I take this opportunity of expressing my indebtedness to him for the help ungrudgingly given

and for the many improvements effected in the book through his suggestions I would also express my obligations to my former pupil Sreeman Phanibhusan Chakravartti M A, B L for the general assistance he has given me

I am sensible, however, that many defects will be noticed in this first edition I should be deeply grateful to gentlemen who would kindly let me know the mistakes and omissions they might detect I await such kind criticism and I can only close this preface by humbly repeating what the immortal Kalidasa has said, once for all, for every author great or petty—"Not till the learned have signified their approval can I regard my performance satisfactory

RAJKUTHI NALGOLA
DACCA
The 20th March, 1926

PRIYANATH VIDYABHUSHAN

सूचीपत्रम् ।

नीतिपाठम्।

परोपकारः।

अस्ति उत्तरदेशे शैवालघोषो नाम पर्व्वतस्तत्समीपे पलाश-नगरमस्ति। तस्मिन् पर्व्वते स्थितः कश्चिद्राक्षसः प्रतिदिनं नगरमागत्य सम्मुखागतं कञ्चन नरं पर्व्वते नीत्वा भक्षयति। एकदा स ग्रामवासिभिरुक्तः, भो राक्षस! त्वं यथेच्छं सम्मुख-पतितं मा भक्षय। वयं प्रतिदिनं तुभ्यमेकं नरं दास्यामः। राक्षसेनाङ्गीकृतं (१) तेषां वचनम्। ततः प्रभृति तत्रत्या जनाः प्रतिदिनं गृहक्रमेण (२) पुरुषमेकैकं राक्षसाय प्रयच्छन्ति। महानेव कालो गतः।

अथैकदा कस्यचिद् ब्राह्मणस्य वारः (३) समायातः। आसीत् तस्यैक एव पुत्रः। पुत्रं ददाति चेत् पिण्डलोपो भविष्यति। आत्मानं ददाति चेत् भार्य्यापुत्रयो जीविकार्ज्जनं न सम्भवति। पत्नीं दास्यति चेत् आश्रमभङ्गो (४) भवति। अतस्तेषां महद् दुःखकारणं। अथ पथि गच्छता विक्रमा-दित्येन श्रुतस्तेषामार्त्तनादः। ब्राह्मणायाभयं दत्त्वा सरोवरे

---

(१) Agreed to

(२) House by house

(३) Turn

(४) Mismanagement of the house-hold affairs

स्नात्वा स्वयमेवासौ नरपतिर्वध्यशिलायां (१) समुपविष्टः। ततो यथाकालं राक्षसः समायातः प्रसन्नवदनं पुरुषसिंहं (२) दृष्ट्वा विस्मितस्तं वदति,—"भो महासत्त्व! त्वं सर्व्वेभ्यासिद्धरो गुरुश्च, शिलायामत्र प्रतिदिनं यः उपविशति स मदागमनात् प्रागेव म्रियते। भवान् पुनर्महाधैर्य्यसम्पन्नः प्रफुल्लवदनो दृश्यते। यस्य मरणकालः समायाति तस्येन्द्रियाणि नितरां ग्लानिं गच्छन्ति। त्वं पुनः समधिकां कान्तिं प्राप्य हससि। अतः कथय को भवानिति। राजा वदति किं मम परिचयेन? परार्थमेतच्छरीरं मया दीयते। त्वमधुना सुखेन आत्मकार्य्यं साधय।" एवं श्रुत्वा स राजानमब्रवीत्, 'भो महापुरुष! तवाहं प्रीतोऽस्मि। वरं (३) वृणु।' नृपेणोक्तं "भो राक्षस! त्वं यदि प्रसन्नस्तर्हि अद्यावधि मनुष्यमारणं परित्यज।"

अतस्तदा प्रभृति राक्षसो जीवहिंसां तत्याज। विक्रमार्कोऽपि नगरवासिभिः सत्कृतः (४) स्वां राजधानीं प्रतिप्रतस्थे।

नीतिः—"परोपकाराय सतां हि जीवनम्।"

---

(१) A stone for slaughter or execution

(२) स्युरुत्तरपदे व्याघ्र पुङ्गवर्षभ कुञ्जराः।
सिंह शार्दूल नागाद्याः पुंसि श्रेष्ठार्थवाचकाः॥

(३) A boon, a blessing

(४) Respected, treated with hospitality

घण्टाकर्णोपाख्यानम्।

अस्ति श्रीपर्व्वतमध्ये ब्रह्मपुराख्यं नगरम्। तत्र शैलशिखरे घण्टाकर्णो नाम राक्षसः प्रतिवसति इति जनप्रवादः (१) श्रूयते। एकदा घण्टामादाय पलायमानः कश्चित् चौरः व्याघ्रेण व्यापादितः। तत्पाणिपतिता (२) घण्टा वानरैः प्राप्ता। ते वानरा तां घण्टाम् अनुक्षणं वादयन्ति। ततो नगरजनैः मनुष्यः खादितो दृष्टः, प्रतिक्षणं घण्टारवश्च श्रूयते। अनन्तरं घण्टाकर्णः कुपितो मनुष्यं खादति घण्टाञ्च वादयति इत्युक्त्वा जनाः सर्व्वे नगरात् पलायिताः। ततः करालया नाम वृद्धया विमृश्य (३) अनवसरोऽयं घण्टानादः (४) तत् किं मर्कटा घण्टां वादयन्ति? इति स्वयं विज्ञाय राजा

---

(१) जनप्रवादः—जनश्रुतिः। Rumour current report

(२) तत्पाणिपतिता—तस्य चौरस्य पाणिभ्यां हस्ताभ्यां पतिता भ्रष्टा, चौरहस्तच्युता इत्यर्थः। Fallen from his hand

(३) विमृश्य—विविच्य सम्यक् चिन्तयित्वा इत्यर्थः। Thinking, considering

(४) अनवसरः—नास्ति अवसरः अवकाशः कालाकालविचारः यस्मिन् सः अनवसरः। घण्टानादः—घण्टाशब्दः। अतएव घण्टाकर्णः मनुष्यं खादति घण्टां च वादयति इति जनप्रवादः सर्व्वथा अमूलक इति भावः। The bell is rung irregularly

विज्ञापित (१)—देव यदि कियद्धनोपक्षय (२) क्रियते तदाऽहम् एनं (३) घण्टाकर्णं साधयामि (४)। ततो राज्ञा तुष्टेन तस्यै धनं दत्तम्। कुट्टन्या च मण्डलं कृत्वा तत्र गणेशादिपूजागौरवं दर्शयित्वा स्वयं वानरप्रियफलान्यादाय वनं प्रविश्य फलानि आकीर्णानि (५)। ततो घण्टां परित्यज्य वानरा फलासक्ता (६) बभूवु। कुट्टनी च घण्टां गृहीत्वा नगरम् आगता सकललोकपूज्या अभवत्।

नीति—कार्य्यमात्रान्न भेतव्यमज्ञात्वा तस्य कारणम्।

---

(१) सर्वदा घण्टा वादयन्ति किम इति सञ्जातसन्देहा सा कुट्टनी स्वयमेव वानराणां घण्टावादनव्यापार ज्ञात्वा राज्ञे वक्ष्यमाण निवेदयामास इति भाव।

(२) कियद्धनोपक्षय—कियत् धन तस्य उपक्षय व्यय। A small expenditure

(३) एन—एतद् शब्दस्य द्वितीयाया एकवचने रूपम्। अन्यत्र एतम्।

(४) साधयामि—निराकरोमि इत्यर्थ। Stop, bring under control

(५) आकीर्णानि—इतस्तत विक्षिप्तानि। Scattered around

(६) फलासक्ता—फलभक्षणे व्यापृता। Engaged in eating fruits

लोभ-फलम् ।

एकदा कश्चित् वृद्धो व्याघ्रः स्नातः कुशहस्तः सरस्तीरे ब्रूते —भो भोः पान्थाः इदं सुवर्ण कङ्कणं गृह्यताम् । ततो लोभाकृष्टेन केनचित् पान्थेन आलोचितं—भाग्येनैतत् सम्भवति। किन्तु अस्मिन् आत्म सन्देहे (१) प्रवृत्तिः न विधेया। तन्निरूपयामि तावत्। प्रकाशं ब्रूते—कुत्र तव कङ्कणम् ?

व्याघ्रो हस्तं प्रसार्य दर्शयति।

पान्थोऽवदत्—कथं मारात्मके (२) त्वयि विश्वासः ?

व्याघ्र उवाच—शृणु रे पान्थ ! प्रागेव यौवनदशायाम् अहम् अतिदुर्वृत्त आसम्। अनेक गो मानुषाणां वधान्मम पुत्रा मृता दाराश्च। वंश-हीनश्चाहम्। ततः केनचित् धार्मिकेनाहम् उपदिष्टः, "दानधर्मादिकम् आचरतु भवान्"। तदुपदेशात् इदानीम् अहं स्नान शील (३) दाता वृद्धो गलित-नख-दन्तः न कथं विश्वास भूमिः (४)। मम च एतावान् लोभ-विरहो (५) येन स्वहस्तगतमपि सुवर्ण-कङ्कणं यस्मै

---

(१) Doubt

(२) Dangerous fierce, mischievous

(३) Accustomed to bathing in sacred waters

(४) A person worthy of confidence

(५) Abstention from greed or temptation

कस्मैचित् दातुम् इच्छामि। तथापि व्याघ्रो मानुषं खादतीति लोकापवादो (१) दुर्निवारः (२)। मया च धर्मशास्त्राणि अधीतानि। शृणु—

प्राणा यथात्मनोऽभीष्टा भूतानामपि ते तथा।
आत्मौपम्येन भूतानां दयां कुर्वन्ति साधवः॥

त्वञ्चातीव दुर्गतः, तेन तत् तुभ्यं दातुं सयत्नोऽहम्। तथाचोक्तम्—

दरिद्रान् भर कौन्तेय मा प्रयच्छेश्वरे (३) धनम्।
व्याधितस्यौषधं पथ्यं (४) नीरुजस्य (५) किमौषधैः॥

तदत्र सरसि स्नात्वा सुवर्णकङ्कणमिदं गृहाण। ततो यावदसौ तद्वचःप्रतीतो (६) लोभात् सरः स्नातुं प्रविशति, तावदेव महापङ्के निमग्नः पलायितुम् अक्षमः।

तं पङ्के पतितं दृष्ट्वा व्याघ्रोऽवदत्—अहह! महापङ्के पतितोऽसि। अतस्त्वामहम् उत्थापयामि। इत्युक्त्वा शनैः

(१) Public blame

(२) Difficult to be stopped or contradicted

(३) To the rich

(४) Proper, beneficial

(५) Of one who is well in health

(६) Confident in his words

स्नाने उपगम्य तेन व्याघ्रेण धृत स पान्थो व्यापादित (१) खादितश्च।

अत सर्व्वथा अविचारित कर्म्म न कर्त्तव्यम।

नीति —लोभान्मोहश्च नाशश्च लोभ पापस्य कारणम्।

(१) Killed

मुनि-मूषिक-कथा।

अस्ति गौतमारण्ये महातपा नाम मुनिः। तेन आश्रमसन्निधाने (१) मूषिकशावकः काकमुखाद् भ्रष्टो दृष्टः। ततो दयायुक्तेन तेन मुनिना स संवर्द्धितः। तत्र मूषिकं खादितुम् अनुधावन् बिडालो मुनिना दृष्टः। पश्चात् तपःप्रभावात् (२) तेन मुनिना स मूषिको बलिष्ठो बिडालः कृतः। स बिडालः कुक्कुरात् बिभेति। ततोऽसौ कुक्कुरः कृतः। कुक्कुरस्य व्याघ्रात् महद्भयम्। तदनन्तरं स व्याघ्रः कृतः।

अथ तं व्याघ्रमपि मुनिर्मूषिकनिर्विशेषं (३) पश्यति(४)। अतः सर्व्वे तत्रत्या जनाः तं व्याघ्रं दृष्ट्वा वदन्ति—अनेन मुनिना मूषिकोऽयं व्याघ्रतां नीतः।

(१) Near the hermitage

(२) By dint of religious austerity and penance

(३) As a cat

(४) Looks upon

एतत् श्रुत्वा स व्याघ्रोऽचिन्तयत्—यावदनेन मुनिना जीवितव्यम्, तावदिदं मम स्वरूपाख्यानम् (१) अकीर्त्तिकर(२) न पलायिष्यते। इति समालोच्य स मुनिं हन्तुं समुद्यतः। मुनिस्तस्य चिकीर्षितं (३) ज्ञात्वा "पुनर्मूषिको भव" इत्युक्त्वा तं मूषिकमेव कृतवान्।

नीतिः—नीचः श्लाघ्यपदं प्राप्य स्वामिनं हन्तुमिच्छति।

(१) Tale of my natural condition

(२) Disgraceful

(३) Intention

ब्राह्मण-भुजङ्गयोः

अस्ति कस्मिंश्चिद् अधिष्ठाने हरिदत्तो नाम ब्राह्मणः। तस्य च कृषिं कुर्वतः सदैव निष्फलः कालोऽतिवर्त्तते। अथ एकस्मिन् दिवसे स ब्राह्मणो घर्मार्त्तः स्वक्षेत्रमध्ये वृक्षच्छायायां (१) प्रसुप्तः। अनतिदूरे वल्मीकोपरि (२) प्रसारितफणं (३) भीषणं भुजङ्गं दृष्ट्वा असौ चिन्तयामास 'नूनम् एषा क्षेत्रदेवता (४) कदाचिद् अपि न पूजिता, तेन इदं मे कृषिकर्म्म विफलीभवति। तद् अहम् अस्याः पूजाम् अद्य करिष्यामि।' इत्यवधार्य कुतोऽपि क्षीरं याचित्वा शरावे निक्षिप्य वल्मीकान्तिकम् उपगम्य उवाच "भो क्षेत्रपाल मया एतावन्तं कालं न ज्ञातं यत् त्वम् अत्र वससि। तेन पूजा न कृता। तत् साम्प्रतं क्षमस्व"। एवम् उक्त्वा दुग्धं निवेद्य गृहाभिमुखः प्रायात्।

अथ प्रातः यावद् आगत्य पश्यति तावत् दीनारम् (५) एकं शरावे दृष्टवान्। एवञ्च प्रतिदिनम् एकाकी समागत्य तस्मै क्षीरं ददाति एकैकञ्च दीनारं गृह्णाति।

अथैकस्मिन् दिवसे वल्मीके क्षीरनयनाय पुत्रं नियुज्य ब्राह्मणो ग्रामं जगाम। पुत्रोऽपि क्षीरं तत्र नीत्वा संस्थाप्य च गृहं समायातः। दिनान्तरे तत्र गत्वा स दीनारम् एकं

---

(१) Under the shadow of a tree

(२) पुत्तिकाख्यैः कीटैः सञ्चितो गृहाकारो मृत्तिकाराशिः वल्मीकः। Large accumulation of soil made by white ants An ant hill

(३) With its hood expanded

(४) Deity of the field

(५) A gold coin

दृष्ट्वा गृहीत्वा च चिन्तितवान नून सौवर्णमुद्रापूर्णोऽय वल्मीक । तद् एन भुजङ्ग हत्वा सर्व्वम एकवार ग्रहीष्यामि। एव सम्प्रधार्य्य अन्येद्यु (१) क्षीर ददता ब्राह्मणपुत्रेण सर्पो लगुडेन शिरसि ताडित (२)। स च दैववशाद् अमुक्त जीवितो(३) रोषात् त ब्राह्मणकुमार तीव्रविषैर्दशनै (४) तथा अदशत् यथा स सद्य (५) पञ्चत्वम् उपागत ।

अथ पुनरपि ब्राह्मण प्रत्यूषे क्षीर गृहीत्वा तत्र गत्वा तारस्वरेण सर्पम अस्तौत्। तदा सर्पो वल्मीकान्तर्लीन एव ब्राह्मण प्रत्युवाच "त्व लोभाद् अत्रागत पुत्रशोकम् अपि विहाय। इतस् तव मम च प्रीतिर् नोचिता। तव पुत्रेण यौवनोन्मत्तेन (६) अह ताडित, मया च स दष्ट । कथ मया लगुडप्रहारो विस्मर्त्तव्य, त्वया च पुत्रशोकदु ख कथ विस्मर्त्तव्यम' ? इत्युक्त्वा बहुमूल्य हीरकमणि तस्मै दत्त्वा 'पुनस् त्वया नागन्तव्यम" इति कथयित्वा सर्पो विवर प्रविष्ट । ब्राह्मणोऽपि मणि गृहीत्वा पुत्रबुद्धि निन्दन् स्वगृहम आगत ।

नीति —लोभात् क्रोध प्रभवति लोभात् काम प्रजायते।
लोभान्मोहश्च नाशश्च लोभ पापस्य कारणम् ॥

---

(१) On another day
(२) Struck on the head
(३) न मुक्त जीवित यस्य। Not deprived of life
(४) Excessively poisonous fangs
(५) सद्य तत्क्षण। Then and there immediately
(६) Mad with youth

साधुलक्षणम् ।

मातृवत् परदारेषु परद्रव्येषु लोष्ट्रवत् ।
आत्मवत् सर्व्वभूतेषु यः पश्यति स पण्डितः ॥
नाप्राप्यमभिवाञ्छन्ति नष्टं नेच्छन्ति शोचितुम् ।
आपत्स्वपि न मुह्यन्ति (१) नराः पण्डितबुद्धयः ॥
अयं निजः परो वेति गणना लघुचेतसाम् ।
उदारचरितानान्तु (२) वसुधैव कुटुम्बकम् (३) ॥
निर्गुणेष्वपि सत्त्वेषु दयां कुर्व्वन्ति साधवः ।
नहि संहरति (४) ज्योत्स्नां चन्द्रश्चण्डालवेश्मनि (५) ॥

दानं दरिद्रस्य प्रभोश्च शान्ति
र्यूनां तपो (६) ज्ञानवताञ्च मौनं ।
इच्छानिवृत्तिश्च (७) सुखोचितानां
दया च भूतेषु दिवं (८) नयन्ति ॥

---

(१) Are not perplexed
(२) Of the noble hearted
(३) Relations
(४) Deprives of her light
(५) At the house of a cruel or mean minded person
(६) Penance austerity
(७) Self control abstention from desires
(८) Heaven

हंस-कूर्म्मोपाख्यानम् ।

अस्ति मगधदेशे फुल्लोत्पलाभिधान (१) सर । तत्र चिरात सङ्कट विकट नामानौ हंसौ निवसत । तयोर्मित्र कम्बुग्रीवनामा कूर्म्मश्च प्रतिवसति । अथैकदा धीवरैरागत्य(२) तत्रोक्तम—"यदत्र अस्माभि अद्य उषित्वा (३) प्रात मत्स्य-कूर्म्मादयो व्यापादयितव्या ।" तदाकर्ण्य कूर्म्म हंसौ आह—'सुहृदौ श्रुतोऽय धीवरालाप ? अधुना किं मया कर्त्तव्यम् ?" हंसौ आहतु—"ज्ञायता पुनस्तावत् पश्चात् यदुचित तत् कर्त्तव्यम ।" कूर्म्मो ब्रूते—'मैवम । यत दृष्टव्यतिकरोऽहमत्र (४) तत् यथाहम अन्य ह्रद प्राप्नोमि तदद्य विधीयताम ।' हंसौ आहतु—"जलाशयान्तरे प्राप्ते तव कुशलम । स्थले

(१) फुल्लोत्पलाभिधान—फुल्लानि विकसितानि उत्पलानि पद्मानि यस्मिन तत फुल्लोत्पल, फुल्लोत्पलम अभिधान नाम यस्य तत ।

(२) Fishermen

(३) Staying

(४) दृष्टव्यतिकर—दृष्ट अवलोकित व्यतिकर व्यसन येन स । I see that danger is imminent

गच्छतस्ते को विधि" (१)। कूर्म्मो ब्रूते—"यथाहं भवद्भ्यां सह आकाशवर्त्मना यामि स उपायो विधीयताम्।" हंसौ ब्रूत —"कथं उपाय सम्भवति।" कच्छपो वदति—"युवाभ्यां चञ्चुधृत काष्ठखण्डम् एकं मया मुखेन अवलम्बितव्यम्। अतो भवतो पक्षबलेन मयापि सुखेन गन्तव्यम्।" हंसौ ब्रूत —"सम्भवत्येष उपाय। आवाभ्यां नीयमानं त्वां दृष्ट्वा लोकै किञ्चित् वक्तव्यमेव। तदाकर्ण्य यदि त्वम् उत्तरं ददासि तदा तव मरणं भविष्यति। तत् सर्व्वथा अत्रैव स्थीयताम्।" कूर्म्मो वदति—"तत् किमहम् अज्ञः? न किमपि मया वक्तव्यम।" तत एवम् अनुष्ठिते सति आकाशे नीयमानं तं कूर्म्मम् आलोक्य सर्व्वे गोरक्षका (२) पश्चात् धावन्ति वदन्ति च—"अहो महदाश्चर्य्यम। पक्षिभ्यां कूर्म्मः समुह्यते।" तत्र कश्चिदाह—'यद्ययं कूर्म्मः पतति, तदा अत्रैव पक्त्वा खादितव्यः।' कोऽपि निगदति (३) "गृहं नेतव्यः" कश्चित् वदति—"सरसः समीपे दग्ध्वा भक्षितव्यः।" तत् परुषवचनम (४) आकर्ण्य स कूर्म्मः क्रोधात् विस्मृतपूर्व्व-

---

(१) विधि—उपाय। Way केन उपायेन अस्य तव निर्विघ्नं गमनं सम्भवति इत्यर्थः। How to get out over the land?

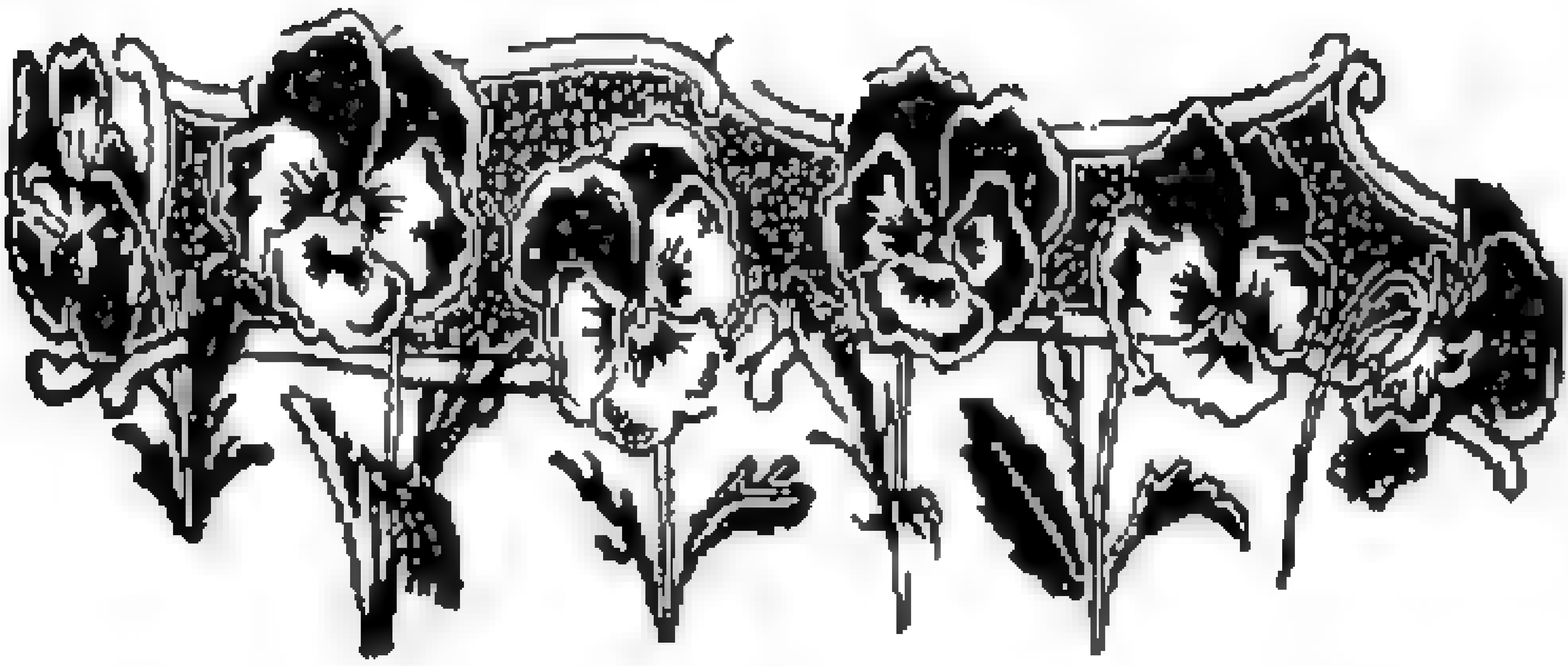
(२) Cowherds

(३) Speaks

(४) Harsh and cruel words

संस्कार (१) अवदत्—“युष्माभि भस्म भक्षितव्यम।” इति वदन्नेव काष्ठात् पतित गोरक्षके व्यापादित।

नीति —“सुहृदा हितकामाना य शृणोति न भाषितम।
विपत् सन्निहिता तस्य स नर शत्रुनन्दन (२)॥

---

(१) विस्मृतपूर्वसंस्कार —विस्मृत स्मृतिपथात् अपनीत पूर्वसंस्कार किञ्चिदपि उत्तर दत्त्वा अहं पतिष्यामि इत्येव ज्ञान येन स। One who forgot his own promise

(२) सन्निहिता—निकटवर्त्तिनी Near at hand शत्रुनन्दन —शत्रून् नन्दयति आह्लादयति य स शत्रुनन्दन, शत्रूणाम् आनन्दकर। य बुद्धिविषये वस्तुना सदुपदेशम् अनादृत्य विपद प्राप्नोति स शत्रून् आनन्दयति तस्य पदे व दृष्ट्वा शत्रव तुष्यन्ति इति भाव। Causes delight to his enemies

अपटाकपट-मित्रता

अस्ति मगधदेशे चम्पकवती नामारण्यानी (१)। तस्यां चिरान्महता स्नेहेन मृगकाकौ निवसतः। स च मृगः स्वेच्छया भ्राम्यन् हृष्टपुष्टाङ्ग (२) केनचित् शृगालेनावलोकितः। शृगालोऽचिन्तयत् आः सुललित (३) एतन्मांसं कथं भक्षयामि। इत्यालोच्य मृगसमीपमुपगम्य कपटवचनेन (४) तेन सह मैत्रीं चकार।

अथ तौ सन्ध्यासमये मृगस्य वासभूमिं गतौ। तौ दृष्ट्वा काकोऽवदत् सखे कोऽयं द्वितीयः? मृगो ब्रूते "अयं शृगाल आवयोर्मित्रतामिच्छन् आगतः।" काको ब्रूते "अकस्मादागन्तुना सह मैत्री न युक्ता"। अतः काक-शृगालयोर्महान् वितर्को (५) अभवत्। ततो मध्यस्थेन मृगेण द्वयोर्विवादः मीमांसितः।

एवं गच्छति काले कदाचित् शृगालो निभृतं मृगमुवाच, "सखे! अस्मिन् वनैकदेशे शस्यपूर्णं क्षेत्रमस्ति। तदहं त्वां नीत्वा दर्शयामि"। तथा कृते मृगः प्रत्यहं तत्र गत्वा शस्यं भक्षयति। अथ क्षेत्रपतिना तेन दृष्ट्वा पाशो (६) योजितः।

---

(१) Dense forest
(२) Strong and stout
(३) Delicious, delicate
(४) Deceitful words
(५) Discussion
(६) A snare

ततः पुनरागतो मृगः पाशैर्बद्धो बभूव। अथ जम्बुकस्तत्रागत्य विलोक्य च मनसि चिन्तयामास "दृढस्तावदयं बन्धः"। मृगस्तं दृष्ट्वा उल्लसितो (१) ब्रूते "सखे छिन्धि मम बन्धनम्। सत्वरं त्रायस्व माम्"। शृगालेनोक्तं "सखे एते पाशाः स्नायुनिर्मिताः। तदद्य भट्टारकवारे(२) कथमेतान् दन्तैः स्पृशामि? प्रातरेव पाशान् छेत्स्यामि।"

अथ काकः प्रदोषकाले मृगमनागतं विलोक्य इतस्ततोऽन्विष्यन् तथाविधं दृष्ट्वोवाच "सखे! किमेतत्?" मृगेणोक्तम्—"अवधीरित (३) सुहृद्वाक्यस्य फलमेतत्"। काकेनोक्तं "सखे! गतस्य शोचना नास्ति। अधुना त्वयात्मानं मृतवत् सन्दर्श्य पादान् स्तब्धीकृत्य (४) स्थातव्यम्। यदाहं शब्दं करोमि तदा त्वमुत्थाय पलायिष्यसे"। मृगस्तथैव स्थितः। ततः क्षेत्रपतिः तथाविधं मृगं दृष्ट्वा तं मृतं स्थिरीकृत्य(५) बन्धनात् मोचयामास। ततः काकशब्दं श्रुत्वा मृगः पलायितः। तमुद्दिश्य क्षेत्रपतिना क्षिप्तेन लगुडेन धूर्त्तः शृगालः व्यापादितः।

नीतिः—"भक्ष्यभक्षकयोः प्रीतिर्विपत्तेः कारणं मतम्।"

---

(१) Highly delighted exultant

(२) Sunday

(३) Neglected Of one who neglected the advice of a friend

(४) Stilling the legs

(५) Considering, adjudging

ईश्वरे निर्भरता

अस्ति उत्तरदेशे नदीवर्द्धन नाम नगर। तत्र राजशेखरो नाम राजा राज्यं पालयति स्म। स देव-द्विज परायणोऽतीव(१) धार्म्मिक। एकदा तस्य दायादा (२) सर्व्वे समागत्य तेन सह विरुद्ध राज्य गृहीत्वा सपत्नीक त नगरात् ताडयामासु। तत स राजा पत्न्या पुत्रेण च सह देशान्तरे पर्य्यटन् कस्यचिन्नगरस्योपवन गत। तत सूर्य्योऽप्यस्त गत। स पत्न्या पुत्रेण समन्वितो वटवृक्षमूले गत्वोपविष्ट। तस्मिन वृक्षे पञ्च पक्षिण आसन, ते परस्पर वदन्ति स्म। तत एकेनोक्त। अस्मिन् नगरे राजा मृत, तस्य सन्ततिर्नास्ति, को वा राजा भविष्यति। द्वितीयेनोक्त, अत वृक्षमूले यस्तिष्ठति, तस्य राज्य भविष्यति। अन्यैरुक्त तथास्तु, राजापि पक्षिणा तद्वाक्यमशृणोत्। तत सूर्य्योदयो जात, सर्व्वेऽपि जना स्वस्व कर्म्माणि कर्त्तु प्रवृत्ता। राजापि प्रात कृत्य(३) कृत्वा यावद्राजमार्गाभिमुख (४) निर्गत, तावद्राजोत्पत्तिनिमित्त(५) मन्त्रिभिर्मुक्ता धृतमाला(६) करिणी

(१) Devoted to gods and Brahmins
( ) Kinsmen—near or remote
(३) Morning duties and prayers
(४) Towards the public road.
(५) For the selection of a king
(६) Holding aloft a garland

राजानं विलोक्य तस्य कण्ठे मालां निधाय, पृष्ठमारोप्य राजभवनं निनाय। तत सर्व्वैर्मन्त्रिभिर्मिलित्वा अभिषेकं विधाय राजशेखरो राज्ये स्थापित। एकदा सर्व्वे प्रतिद्वन्द्विनो नृपा सन्धिबद्धा राजशेखरमुन्मूलयितुमाजग्मु (१)। अथ देव्या भणितम्। "भो नाथ! भवता कथं तूष्णीं स्थीयते? शत्रुभिर्नगरी वेष्टिता। प्रभाते नगरमस्मानपि ते ग्रहीष्यन्ति।" राज्ञोक्तम्, "भो मुग्धे! किं प्रयत्नेन? यदा दैवमनुकूलं भवति, तदा सर्व्वकार्य्यं स्वयमेव भवेत्। यदा प्रतिकूलं दैवं, तदा सर्व्वं स्वयमेव नश्यति। वृक्षमूलाश्रितस्य येन मे राज्यं दत्तं, तस्यैव चिन्ता पतिता। अतस्तेनैव प्रतीकारो (२) विधेय"। अथ स भगवति विश्वासं निधाय राज्यरक्षणाय महायुद्धं चकार। शत्रवस्ते सर्व्वे पराजिता बभूवु, राजशेखरोऽपि निष्कण्टकं राज्यमकरोत्।

नीति —ईश्वर सर्व्वभूतानां सदा कल्याण-कारक।

(१) Came to oust overthrow

(२) Remedy

संसर्ग ।

सद्भिरेव सहासीत सद्भिः कुर्व्वीत सङ्गतिं ।
सद्भिर्विवादं मैत्रीञ्च नासद्भिः किञ्चिदाचरेत् ॥
हीयते (१) हि मतिस्तात ! हीनैः सह समागमात् ।
समैश्च समतामेति विशिष्टैश्च (२) विशिष्टताम ॥
कीटोऽपि सुमनः (३) सङ्गादारोहति सतां शिरः ।
अश्मापि (४) याति देवत्वं महद्भिः सुप्रतिष्ठितः ॥
काचः काञ्चनसंसर्गाद्धत्ते मारकतीर्द्युतीः (५) ।
तथा सत्सन्निधानेन मूर्खो याति प्रवीणता (६) ॥
सदा सन्तोऽभिगन्तव्या यद्यप्युपदिशन्ति न ।
या हि स्वैरकथा(७)स्तेषामुपदेशा भवन्ति ताः ॥
दुर्जनेन समं वैरं प्रीतिञ्चापि न कारयेत् ।
उष्णो दहति चाङ्गारः शीतः कृष्णायते करं ॥

(१) Deteriorates
(२) With the wise and noble
(३) Flowers
(४) Stone
(५) Lustre of emerald
(६) Wisdom
(७) Free talk, table talk

खल करोति दुर्व्वृत्तं नून फलति साधुषु ।
दशाननोऽहरत्सीतां बन्धन स्यान्महोदधे ।

परोक्षे कार्य्यहन्तार प्रत्यक्षे प्रियवादिन ।
वर्ज्जयेद् यत्नतो बन्धु विषकुम्भ पयोमुखम ॥

मित्र-स्वजन-बन्धूना बुद्धे धैर्य्यस्य चात्मन ।
आपन्निकषपाषाणे (१) नरो जानाति सारताम ॥

(१) Touch stones

उदारता।

आसीदुज्जयिन्यां सकलगुणोपेतो विक्रमादित्यो नाम राजा। स सर्व्वसम्पदा समृद्ध एकदा स्वमनसि अचिन्तयत्। अहो! असारोऽयं संसारः, कदा कस्य किं भविष्यतीति न ज्ञायते। अत उपार्ज्जितं वित्तं दानभोगैर्व्विना (१) सफलं न भवति। अतो वित्तस्य सत्पात्रेदानमेकं (२) फलम्। अन्यथा नाशमेव प्राप्नोति। इत्येव विचार्य्य सर्व्वस्वदक्षिणं (३) यज्ञं कर्त्तुमुपक्रान्तवान् (४)। ततः शिल्पिभिरतिमनोहरो मण्डपो निर्म्मितः। सर्व्वाणि यज्ञद्रव्याणि आहृतानि। अस्मिन्नवसरे समुद्राह्वानाय कश्चित् ब्राह्मणः समुद्रतीरं प्रेषितः। सोऽपि समुद्रतीरं गत्वा गन्धपुष्पाद्युपचारं विधायाब्रवीत्, "भो समुद्र! विक्रमादित्यो राजा यज्ञं करोति, तेनादिष्टस्त्वां नेतुमहं समागतः" इति। जलमध्ये पुष्पाञ्जलिं (५) दत्त्वा क्षणं स्थितः। कोऽपि तस्य प्रत्युत्तरं न ददौ। तदा उज्जयिनीं यावत् प्रत्यागच्छति, तावद्देदीप्यमानशरीरः (६) समुद्रो ब्राह्मणवेशेन (७)

(१) Without donation or enjoyment

(२) Gift to a really deserving person

(३) A sacrifice at which all that a man possesses has to be presented to Brahmans

(४) Began

(५) Presenting an offering of flowers

(६) With his person in a blaze of effulgence

(७) In the guise of a Brahmin

तमागत्याब्रवीत्—"भो ब्राह्मण! अस्माकं या सम्भावना कृता सा प्राप्तैव। तस्मात् सर्व्वथा कृतकृत्यो गच्छ। परं ममात्र किञ्चित् प्रयोजनमस्ति। तस्मै राज्ञे व्ययार्थमेतद् द्रव्यं चतुष्टयं दास्यामि। एतेषां माहात्म्यं, एकं रत्नं यद् वस्तु स्मर्य्यते तद्ददाति। द्वितीयरत्नेन भोजनादिकममृततुल्यमुत्पाद्यते(१)। तृतीयरत्नात् अश्व रथ पदाति युतं चतुरङ्गबलं (२) भवति। चतुर्थरत्नात् दिव्याभरणानि जायन्ते।" तदेतानि रत्नानि गृहीत्वा ब्राह्मण उज्जयिनीं यावदागतस्तावद् यज्ञसमाप्तिर्जाता। राज्ञा यज्ञान्तस्नानं (३) कृत्वा सर्व्वान् याचकान् पूर्णमनोरथानकरोत्। ब्राह्मणो राजानं दृष्ट्वा रत्नान्यर्पयित्वा प्रत्येकं तेषां गुणमकथयत्। ततो राजावदत्, भो ब्राह्मण! यज्ञदक्षिणाकालः समतीतोऽधुना। मया सर्व्वेऽपि ब्राह्मणसमूहा दक्षिणया तोषिताः, त्वया न किमपि प्राप्तं। तर्हि त्वं एतेषां चतुर्णां मध्ये यत् तुभ्यं रोचते तद् ग्रहीतुमर्हसि (४)। ब्राह्मणेनोक्तं, "गृहं गत्वा गृहिणीं पुत्रं स्नुषाञ्च (५) पृष्ट्वा सर्व्वेभ्यो यद्रोचते, तद् ग्रहीष्यामि"। नृपेणोक्तं "तथा कुरु"। ब्राह्मणोऽपि स्वगृहमागत्य सर्व्व

---

(१) अमृततुल्यम् Like nectar

(२) A full army comprising elephants chariots horse and foot

(३) Ceremonial ablution after a sacrifice

(४) You may take

(५) Son s wife

वृत्तान्त श्रवणयत् (१)। तच्छ्रुत्वा पुत्रो योक्त, "यद्रत्न चतुरङ्ग-बल ददाति तद ग्रहीष्यामि, यत सुखेन राज्य कर्त्तु शक्यते"। पित्रोक्त, "बुद्धिमता राज्य न प्रार्थनीय। यस्मात धन लभ्यते तद रत्न गृहाण, धनेन न कि लभ्यते?"।

भार्य्ययोक्त, "यद्रत्न सुभोजन सूते तद गृह्यताम, सर्व्वेषा प्राणिना अन्नेनैव प्राणधारण भवति"। स्नुषयोक्त "यद्रत्न रत्नाभरणादिक सूते तद् याच्यताम"।

एव चतुर्णा परस्पर विवादो बभूव। ततो ब्राह्मणो राज्ञ समीपमागत्य चतुर्णा विवाद वृत्तान्त न्यवेदयत। राजापि तच्छ्रुत्वा तस्मै चत्वार्य्येव रत्नानि ददौ।

श्रोत्र श्रुतेनैव न कुण्डलेन (२)
दानेन पाणि र्न च कङ्कणेन। (३)
आभाति (४) काय करुणापराणा
परोपकारेण न चन्दनेन ॥

नीति—चम्पकेषु यथा गन्ध कान्ति(५)र्मुक्ताफलेषु च।
यथेक्षुदण्डे माधुर्य्य औदार्य्य महता तथा ॥

---

(१) Described
(२) Earrings
(३) Bracelet
(४) Shines
(५) Lustre, radiance

त्रयाणां धूर्त्तानाम्

कस्मिंश्चिदधिष्ठाने मित्रशर्म्मा नाम ब्राह्मणः प्रतिवसति स्म। स कदाचित् माघमासे पशुप्रार्थनाय ग्रामान्तरं गतः। तत्र तेन कश्चिद् यजमानो याचितः 'भो यजमान आगामिन्याम् अमावस्यायां यक्ष्यामि (१) यज्ञं, तद् देहि मे पशुम् एकम्"। अथ तेन तस्मै शास्त्रोक्तः पीवरतनुः (२) पशुः प्रदत्तः। सोऽपि तं समर्थम् इतश्चेतश्च गच्छन्तम् अवलोक्य स्कन्धे कृत्वा सत्वरं स्वपुराभिमुखः (३) प्रतस्थे।

अथ तस्य गच्छतो मार्गे त्रयो धूर्त्ताः सम्मुखा बभूवुः। तैश्च तादृशं स्थूलतनुं पशुं स्कन्धम् आरूढम् अवलोक्य मिथोऽभिहितम् "अहो अस्य पशोर्भक्षणाद् अद्यतनः हिमपातः व्यर्थतां नेष्यामः। तदेनं वञ्चयित्वा पशुम् आदाय शीतत्राणं (४) कुर्मः"।

अथ तेषाम् एकतमो वेशपरिवर्त्तनं विधाय सम्मुखो भूत्वा तम् उवाच "भो भो किम् एवं जनविरुद्धं हास्यकार्य्यम् अनुष्ठीयते, यद् एष सारमेयः (५) अपवित्रः स्कन्धारूढो नीयते"।

---

(१) यज्ञं यक्ष्यामि यज्ञं करिष्यामि। Shall perform a sacrifice.

(२) Fleshy and well developed

(३) Towards his own city

(४) शीतत्राणं शीतात् परित्राणम्। Relief from cold

(५) सरमा कुक्कुरी तस्या अपत्यं पुमान् सारमेयः कुक्कुरः। Dog

ततश्च तेन कोपाभिभूतेन अभिहितम "अहो किम् अन्धो भवान् यत् पशु सारमेय प्रतिपादयति" (१)। सोऽब्रवीत् "ब्रह्मन कोपस् त्वया न कार्य्य , यथेच्छ गम्यताम"।

अथ यावत् किञ्चिद् अध्वान्तर (२) गच्छति, तावद् द्वितीयो धूर्त्त सम्मुख समुपेत्य तम उवाच "भो ब्रह्मन कष्ट कष्टम। यद्यपि वल्लभोऽय ते सारमेय तथापि स्कन्धम आरोपयितु न युज्यते"। अथासौ सकोपम इदम आह "भो किम अन्धो भवान यत् पशु सारमेय वदति"। सोऽब्रवीत् "भगवन मा कोप कुरु। अज्ञानात् मया अभिहितम। त्वमात्मरुचित (३) समाचर"।

अथ यावत् स्तोक (४) वर्त्मान्तर गच्छति, तावत् तृतीयो ऽन्यवेशधारी (५) धूर्त्त सम्मुख समुपेत्य तमुवाच, "भो अयुक्त मेतत् यत् त्व सारमेय स्कन्धाधिरूढ नयसि। तत् त्यज्यता मेषो यावदन्य कश्चिन्न पश्यति"। अथासौ बहु विमृश्य त पशु सारमेयमेव मन्यमानो, भयाद् भूमौ प्रक्षिप्य, स्वगृहमुद्दिश्य पलायित। ततस्ते त्रयो मिलित्वा त पशुमादाय साह्लाद प्रतस्थिरे।

नीति —वञ्चकेभ्यो मनस्ताप साधूनामपि जायते।

---

(१) प्रतिपादयति प्रतिपन्न करोति। Prove

(२) A further short distance

(३) Do as you please (४) Little, small

(५) In a different guise

गृध्र-मार्जारयोः ।

अस्ति भागीरथी-तीरे गृध्रकूट नाम्नि पर्व्वते महान पर्कटी वृक्ष । तस्य कोटरे दैव दुर्विपाकात् गलित नख नयन (१) जरद्गवो नाम गृध्र प्रतिवसति । अथ कृपया तज्जीवनाय(२) तद्वृक्षवासिन पक्षिण स्वाहारात् किञ्चित् किञ्चित् उद्धृत्य ददति । तेनासौ जीवति शावक रक्षा च करोति ।

अथ कदाचित् दीर्घकर्ण नामा मार्ज्जार पक्षिशावकान् भक्षयितु तत्र आगत । तमायान्त दृष्ट्वा पक्षि शावकै भयार्त्तै कोलाहल कृत । तत् श्रुत्वा जरद्गवेन उक्तम्— कोऽयमायाति ।

दीर्घकर्णो गृध्रम् अवलोक्य सभयम आह—हा हतोऽस्मि । अधुना अतिसन्निधानेन पलायनमपि न सम्भवति । भवतु विश्वास तावत् उत्पाद्य अस्य समीपम उपगच्छामि । इत्या लोच्य उपसृत्य अब्रवीत्—आर्य्य ! त्वामभिवन्दे ।

गृध्र अब्रवीत्—कस्त्वम् ?

सोऽवदत—मार्ज्जारोऽहम ।

गृध्रो ब्रूते—दूरम अपसर, नो चेत् हन्तव्योऽसि मया ।

मार्ज्जारोऽवदत्—श्रूयता तावत् मम वचनम । ततो यद्यहं वध्य तदा हन्तव्य ।

---

(१) One whose nails and eyes have decayed

(२) For his maintenance , For the support of his life

गृध्रो ब्रूते—ब्रूहि किमर्थम आगतोऽसि।

सोऽवदत्—अहमत्र गङ्गातीरे नित्यस्नायी (१) निरामिषाशी (२) तिष्ठामि। यूय धर्म्म-ज्ञान रता (३) विश्वासभूमय (४) इति पक्षिण सर्व्वे सर्व्वदा ममाग्रे प्रस्तुवन्ति। अत भवद्भ्य धर्म्म श्रोतुम इहागत। भवन्तश्च एतादृशा धर्म्मज्ञा यत् माम् अतिथि हन्तुमुद्यता। गृहस्थ-धर्म्मश्चैष—

अरावप्युचित कार्य्यम आतिथ्य गृहमागते।
छेत्तु पार्श्वं गताच्छाया नोपसंहरति (५) द्रुम॥

यदि अन्न नास्ति तदा सुप्रीतेन (६) वचसापि तावत् अतिथि पूज्य। तथा चोक्तम—

अतिथिर्यस्य भग्नाशो (७) गृहात प्रतिनिवर्त्तते।
स तस्मै दुष्कृत दत्त्वा पुण्यमादाय गच्छति॥

अन्यच्च—

उत्तमस्यापि वर्णस्य नीचोऽपि गृहमागत।
पूजनीयो यथायोग्य सर्व्व-देवमयोऽतिथि॥

(१) Making daily ablutions

(२) A vegetarian

(३) Devoted to piety and learning

(४) A repository of trust and confidence

(५) Withdraws, withholds

(६) With eminently pleasing words

(७) Disappointed

गृध्रोऽवदत—मार्ज्जारो हि मांसरुचय (१)। पक्षिशावकाश्च अत्र निवसन्ति। तेनैव ब्रवीमि।

तत श्रुत्वा मार्ज्जारो भूमि स्पृष्ट्वा कर्णौ स्पृशति। ब्रूते च—मया धर्म्मशास्त्र श्रुत्वा वीतरागेण दुष्करं व्रत चान्द्रायणम् अध्यवसितम्।

एव विश्वास्य स मार्ज्जार तरुकोटरे स्थित। ततो दिनेषु गच्छत्सु स पक्षिशावकान् आक्रम्य कोटरमानीय प्रत्यह खादति। येषाम् अपत्यानि खादितानि तै शोकार्त्तै विलपद्भि (२) इतस्ततो जिज्ञासा समारब्धा। तत् परिज्ञाय मार्ज्जार कोटरात् नि सृत्य वहि पलायित। पश्चात् पक्षिभि इतस्ततो निरूपयद्भि तत्र तरु-कोटरे (३) शावकास्थीनि प्राप्तानि। अनन्तरम् अनेनैव जरद्गवेन अस्माक शावका खादिता इति सर्व्वै पक्षिभि निश्चित्य स गृध्रो व्यापादित।

नीति—अज्ञातकुलशीलस्य (४) वासो देयो न कस्यचित्।

(१) Fond of flesh

(२) Lamenting grief stricken

(३) In the hollow of the tree

(४) A stranger One whose lineage and character are not known

विद्या

विद्वत्वञ्च नृपत्वञ्च नैव तुल्यं कदाचन ।
स्वदेशे पूज्यते राजा विद्वान् सर्व्वत्र पूज्यते ॥१॥
कोऽतिभारः समर्थानां किं दूरं व्यवसायिनां (१) ।
को विदेशः सविद्यानां कः परः प्रियवादिनाम् ? २ ।
विद्या ददाति विनयं विनयाद् याति पात्रताम् (२) ।
पात्रत्वाद् धनमाप्नोति धनाद्धर्म्मं ततः सुखम् ॥३॥
ज्ञातिभि र्वण्ट्यते नैव चौरेणापि न नीयते ।
न दानेन क्षयं याति विद्यारत्नं महाधनम् ॥४॥
अनेकसंशयोच्छेदि (३) परोक्षार्थस्य (४) दर्शकं ।
सर्व्वस्य लोचनं शास्त्रं यस्य नास्त्यन्ध एव सः ॥५॥
सङ्गमयति (५) विद्यैव नीचगापि नरं सरित् (६) ।
समुद्रमिव दुर्द्धर्षं नृपं भाग्यमतः परम् ॥ ६ ।
स जीवति गुणा यस्य धर्म्मो यस्य स जीवति ।
गुणधर्म्मविहीनो यो निष्फलं तस्य जीवनम् ॥ ७ ।

---

(१) Persevering industrious engaged in business

(२) Competence

(३) A thing that clears up many doubts

(४) Of an invisible object

(५) Unites

(६) A river

त्रयाणां मत्स्यानाम्

कस्मिंश्चिज्जलाशये अनागतविधाता प्रत्युत्पन्नमतिः यद्भविष्यश्चेति (१) त्रयो मत्स्याः प्रतिवसन्ति स्म। अथ कदाचित् तं जलाशयं दृष्ट्वा गच्छद्भिर्मत्स्यजीविभिः अभिहितम् अहो बहुमत्स्यो(२)ऽयं ह्रदः कदाचिदपि न अस्माभिरन्वेषितः। अद्य तावदाहारवृत्तिः सञ्जाता सन्ध्यासमयश्च संवृत्तः (३)। ततः प्रभातेऽत्रागन्तव्यम् इति निश्चयः।

अथ तेषां तत् कुलिशपातोपमं (४) वचः समाकर्ण्य अनागतविधाता सर्वान् मत्स्यानाहूय इदमूचे हंहो (५) श्रुतं भवद्भिः यत् मत्स्यजीविभिरभिहितम्। तद्रात्रावेव गम्यतां

---

(१) अनागतविधाता (One who provides against what evil is yet to come) अनागतस्य अनुपस्थितस्य सम्भावितस्येति यावत् विधाता प्रतीकारकः यः अनिष्टं सम्भाव्य पूर्वमेव तत्प्रतीकारं चिन्तयति। प्रत्युत्पन्नमतिः (Quick witted having presence of mind) प्रत्युत्पन्ना कार्यकाले उपस्थिता मतिः कर्त्तव्यावधारणशक्तिर्यस्य विपदि अनाकुलेन मनसा प्रतीकारचिन्तने समर्थः। यद्भविष्य (Depending on fate fatalist) यत् भविष्यं तत् भवत्येव न तस्य प्रतिविधानं कर्त्तुं शक्यत इति निश्चित्य उपायचिन्तनविमुखः।

(२) Containing numerous fish

(३) संवृत्तः प्रवृत्तः उपस्थित इति यावत्। Is come, has approached

(४) कुलिशपातोपमं वज्रपातसदृशम्। Like a thunder bolt

(५) हंहो भोः। Oh, Ho

मन्यत् सर । नून प्रभातसमये ते मत्स्यजीविनोऽत्र समागत्य मत्स्यसंचय (१) करिष्यन्ति, एतन्मम मनसि वर्त्तते। तन्न युक्त (२) साम्प्रत क्षणमपि अत्रावस्थातुम"। एतदाकर्ण्य प्रत्युत्पन्नमति प्राह "भो मत्स्यम अभिहित भवता। ममापि अभीष्ट(३)मेतत्। तदन्यत्र गम्यताम"।

अथ तत् समाकर्ण्य उच्चैर्विहस्य यद्भविष्य प्राह "हृष्टो न सम्यक् मन्त्रित (४) भवद्भ्याम। कि तेषां वाङ्मात्रेण (५) पितृ-पैतामहिक(६)मेतत सरस्त्यक्तु युज्यते। यदि आयु क्षयोऽस्ति तदा अन्यत्र गतानामपि मृत्युर्भविष्यति। तदह न यास्यामि। भवद्भ्यान्तु यद्रोचते तत् क्रियताम"।

एव तस्य त निश्चय (७) ज्ञात्वा अनागतविधाता प्रत्युत्पन्न-मतिश्च निष्क्रान्तौ (८) सह परिजनेन। अथ प्रभाते तैर्मत्स्य-जीविभि जालैस्त जलाशयमालोड्य यद्भविष्येण सह तत् सरो निर्मत्स्यता नीतम।

नीति —अनागत य कुरुते स शोभते।

---

(१) Extermination (२) Advisable

(३) Desire, intention

(४) Judged, considered

(५) Simply on their words

(६) Inhabited by forefathers Ancestral

(७) Resolve Determination

(८) Went out

कृपणकथा

आसीन्मथुरायां गूढधनो नाम वैश्य । स च कला-वाणिज्यादिभि (१) बहुलीकृतवित्त (२) परमकृपणो बभूव। एकदा दुर्भिक्षे प्रत्यासन्ने (३) सञ्जातभयो (४) ऽनुचिन्तितवान्, यदस्मिन् दुर्भिक्षे मम वित्तानि पुत्रकलत्रादिभि खादितव्यानि मया धनशोकेन मर्त्तव्य, तन्न भद्रम। यत

एकाकी पुरुष श्रीमान (५) धन तस्य पर सुहृत्।
अन्ये चासुहृद सर्वं धनमूल कुटुम्बकम (६) ॥

तत् परालक्ष्ये (७) स्थाने वित्तानि रक्षामीति परामृश्य तथा कृतवान्।

---

(१) कला—नृत्यादिका चतुःषष्टिविधा उपविद्या । By commerce arts and industries

(२) One whose wea th has been enormousl, mu'tiplied

(३) Near imminent

(४) सञ्जातभय—सञ्जातं भयं धनक्षयाशङ्का यस्य तथोक्त । Afraid terrified

(५) श्रीमान लक्ष्मीवान (Fortunate) पुरुषा हि निजभाग्यगुणेनैव लक्ष्मीवन्तो भवन्ति, परभाग्येन परानुकूल्येन च कस्यचिदपि धन न जायत इत्यर्थ ।

(६) कुटुम्बक—कुटुम्बस्य भाव । भावे कन् । Relationship

(७) Secret to others

ततो दुर्भिक्षे आपतिते परीवारान् सर्वान् अन्नेन विना म्रियमाणान (१) पश्यन्नपि कस्मैचित् किमपि न ददौ।

अतस्तस्य पुत्रकलत्रादय सर्व्वेऽपि विनाशेनैव मृता। स्वयञ्च प्राणमात्रावशेष परामृष्टवान (२)।

यत्र पुत्रकलत्रेभ्यो दत्त वित्त मयार्ज्जितम।
तन्निजप्राणरक्षार्थं कथ भोक्ष्ये निराकुल (३)॥

तत स्वप्राणरक्षायामपि स वित्त न विनियुङ्क्ते। उपवासेन दिनानि यापयन्त तमतिदुर्ब्बल दृष्ट्वा तन्नगरवासिन कारुणिका पुरुषा केऽपि प्रोचु, हे कृपण! किं करिष्यसि तेन धनेन यस्मिन विद्यमानेऽपि निजप्राणान न रक्षसि?

गूढधन उवाच, अये नगरवासिन पुरुषा! मया प्राणव्ययेऽपि धनव्ययो न स्वीक्रियते। ते ऊचु, तर्हि राज्ञा चौरेण वा गृहीतव्य त्वयि विपन्ने तव धनम। गूढधन उवाच, तदन्यस्यैव बुद्धिहीनस्य धनमन्ये गृह्णन्ति। मया स्वकीय धन गले बद्ध्वा मर्त्तव्यमित्यभिधाय धनपोट्टलक (४) गृहीत्वा स गङ्गातीरे मर्त्तु जगाम। तत्र च नाविक धीवरमुपसर्प्याह, भो भ्रातर्नाविक! प्राणास्त्यक्तुकामेनापि (५) मया

---

(१) Starving to death

(२) Thought wi hin himself

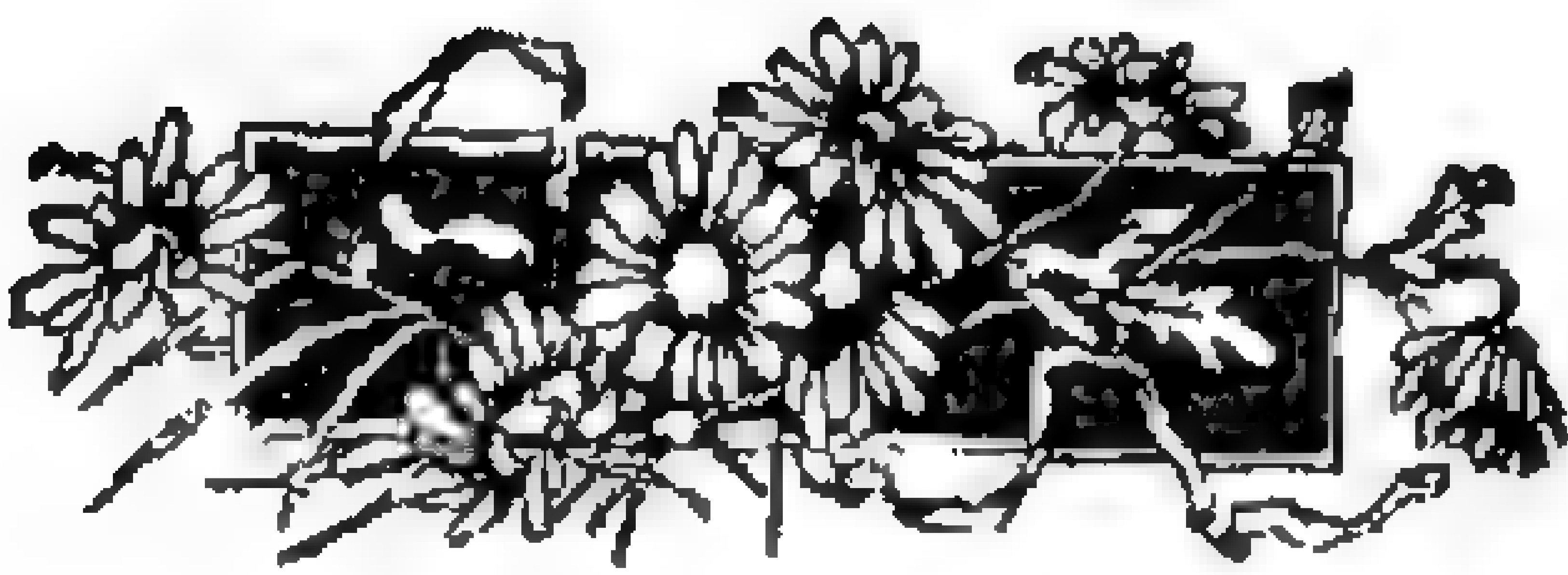
(३) Calm, peaceful

(४) Purse of money bag of coins

(५) Desirous of giving up my life

धनानि त्यक्तु न शक्यन्ते। ततस्त्व परिवारशोकाकुल (१) मां गङ्गाया मज्जयित्वा मारय। तन्निमित्त तुभ्यमेकं सुवर्ण खण्ड (२) दास्यामि। नाविक उवाच, तर्हि मे सुवर्ण खण्ड दर्शय। तत सुवर्णानि सभय दर्शयित्वा पुनरब्रवीत्, भ्रातर्नाविक। सर्व्वाणि सुवर्णानि परस्मै दातुमयोग्यानि, तत एकामेव मुद्रां गृहीत्वा मारय माम। नाविकस्तु तानि सुवर्णानि दृष्ट्वा, तथास्तु इत्यवदत्। ततस्त जले मज्जयित्वा गतप्राण कृत्वा सुवर्णानि गृहीत्वा स नाविक कृतार्थो बभूव।

नीति —दानोपभोगहीनेन धनेन दुर्गति नृणाम।

(१) Bereaved of members of his family

(२) सुवर्णखण्ड—सुवर्णमुद्राम। Gold coin, Sovereign

अलसकथा ।

उद्योगहेतुरुत्साह प्राणिधर्मो निगद्यते ।
क्रियासु सर्वरूपासु (१) विना तेनालसो भवेत ॥

आसीन्मिथिलाया वीरेश्वरो नाम राजमन्त्री। स च सर्वेभ्यो दुर्गतेभ्योऽनाथेभ्य प्रत्यहमिच्छाभोग (२) प्रयच्छति असौ करुणया अलसानपि दरिद्रवत् प्रतिपालयति। यत —

दुर्गतानाञ्च सर्वेषामलस प्रथमो मत ।
किञ्चिन्न क्षमते (३) कर्त्तुं विदग्धो जठरानलै ॥

ततोऽलसपुरुषाणा तत्रेष्टलाभ श्रुत्वा धूर्त्ता अपि कृत्रिम मालस्य दर्शयित्वा भोज्य गृह्णन्ति। एवञ्च अलसशालाया बहुद्रव्यव्यय दृष्ट्वा राजपुरुषै (४) परामृष्ट, यदज्ञायमान मत्वा करुणया अलसेभ्य स्वामी वस्तूनि प्रयच्छति। छलेन अनलसा अपि तानि गृह्णन्तीत्यस्माक प्रमाद। तदस्मद्दोषेण यदि

---

(१) क्रियासु सर्व्वरूपासु—In all sorts of work

(२) इच्छाभोग—इच्छया इच्छानुसारेण भोग तम। Feast after their own choice

(३) किञ्चिन्न क्षमते—किञ्चिदपि कार्य्य कर्त्तु न शक्नोति। Is not able to do any thing at all

(४) Officers of the King

स्वामिधनं वृथा विनष्टं भवेत् तदा वयं प्रत्यवायिनः । अतोऽलसपुरुषाणां परीक्षां कुर्म्मः ।

इति परामृश्य निद्रितेष्वलसपुरुषेषु ते राजपुरुषा अलसशालायां वह्निं योजयित्वा निरूपयामासुः । ततो गृहलग्नं प्रवृद्धवह्निं दृष्ट्वा धूर्त्ताः सर्व्वे पलायिताः । पश्चादीषदलसा अपि पलायिताः । चत्वारः पुरुषास्तत्रैव सुप्ताः परस्परमालपन्ति । एकेन वस्त्रावृतमुखेनोक्तं (१), अहो कथमयं कोलाहलः ? द्वितीयेनोक्तं, तर्क्यते यदस्मिन् गृहेऽग्निर्लग्नोऽस्ति । तृतीयेनोक्तं, कोऽपि तथा धार्म्मिको नास्ति, य इदानीं जलार्द्रवासोभि(२)रस्मान् प्रावृणोति । चतुर्थेनोक्तं, अये वाचालाः ! वृथा कथं जल्पथ ? तूष्णीं तिष्ठत । ततश्च तूर्णमपि तेषामेवं परस्परालापं श्रुत्वा वह्निञ्च प्रवृद्धमेषामुपरि पतिष्यन्तं दृष्ट्वा राजपुरुषैर्भयेन चत्वारोऽप्यलसाः केशेष्वाकृष्य गृहाद्बहिः कृताः । ततस्तानालोक्य तैः पठितम्—

पतिरेव गतिः स्त्रीणां बालानां जननी गतिः ।
नालसानां गतिः काचित् लोके कारुणिकं विना ॥

---

(१) Covering his face with a cloth

(२) With pieces of cloth wet with water

बलाद् बुद्धिर्गरीयसी

कस्मिंश्चिद्वने भासुरको नाम सिंहः प्रतिवसति स्म। असौ नित्यमेव अनेकान् मृगशशकादीन् व्यापादयामास (१)।

अथैकदा तद्वनवासिनः सर्व्वे वराहमहिषशशकादयो मिलित्वा तमभ्युपेत्य प्रोचुः स्वामिन् किमनेन सकलमृगवधेन (२)। तव एकेनैव मृगेण तृप्तिर्भवति। तत् क्रियतामस्माभिः सह समयः (३)। अद्य प्रभृति प्रतिदिनमेको मृगस्तव भक्षणार्थं समेष्यति। एवं कृते तव तावत् प्राणयात्रा(४) क्लेशं विना भविष्यति, अस्माकमपि सर्व्वोच्छेदनं (५) न स्यात्। तदेष राजधर्म्मो ऽनुष्ठीयताम्।

अथ तेषां तद्वचनमाकर्ण्य भासुरक आह अहो सत्यमभिहितं भवद्भिः। परं यदि नित्यमेव एको मृगो नागमिष्यति तत्तनं सर्व्वानेव भक्षयिष्यामि। अथ ते तथेति प्रतिज्ञाय निश्चिन्तास्तत्र वने निर्भयाः पर्य्यटन्ति। एकश्च प्रतिदिन

---

(१) व्यापादयामास विनाशयामास। Killed

(२) सकलमृगवधेन समस्तपशुसंहारेण। By the destruction of all the beasts

(३) समयः प्रतिज्ञा नियम इति यावत्। Treaty, arrangement

(४) प्राणयात्रा प्राणधारणं जीविकानिर्व्वाह इति यावत्। Maintenance

(५) Total annihilation

क्रमेणायाति। वृद्धो वा वैराग्ययुक्तो (१) वा शोकग्रस्तो वा पुत्र-कलत्र-नाश भीतो (२) वा तेषां मध्यात् तस्य भोजनार्थं मध्याह्न-समये उपतिष्ठति।

अथ कदाचित् शशकस्य वारः (३) समायातः। प्रेषितश्च अनिच्छन्नपि स समस्तमृगैः। स च मन्दं मन्दं गत्वा वेलातिक्रमं विधाय व्याकुल हृदयः सिंहस्य वधोपायं चिन्तयन् दिनशेषे प्राप्तः। सिंहस्तु वेलातिक्रमेण क्षुधार्त्तः कोपाविष्टः सृक्कणी (४) परिलेलिहन् अचिन्तयत् "अहो मया प्रातरेव निःसत्त्वं (५) वनं कर्त्तव्यम्"।

एवं चिन्तयति तस्मिन् शशको मन्दं मन्दं गत्वा प्रणम्य तस्याग्रे स्थितः। अथ तं चिरादायातं लघुकलेवरञ्चावलोक्य कोपज्वलित(६)स्तं निर्भर्त्स्य यवाह "रे शशकाधम एकतस्तावत् लघुस्त्वम् अपरतश्च वेलातिक्रमेणागतः। अस्मादपराधात् त्वां निपात्य प्रातः सकलान्यपि सत्त्वान्युच्छेत्स्यामि" (७)

---

(१) Indifferent to the worldly pleasures

(२) Afraid of the destruction of wife and children

(३) वारः दिवसः पर्य्याय इति यावत्। Turn

(४) सृक्कणी ओष्ठप्रान्तौ। Corners of the lips

(५) निःसत्त्वं जन्तुशून्यम् एतद्वनस्थितान् सर्व्वानेव जन्तून् हनिष्यामीत्यर्थः। Denuded of all animals

(६) Flaming up in anger

(७) उच्छेत्स्यामि विनाशयिष्यामि। I will exterminate

अथ शशक प्रणम्य सविनय प्रोवाच स्वामिन नात्रापराधो मम न चापरेषा सत्त्वानाम। श्रूयतां कारणम। सिंह आह सत्वर निवेदय यावन्मम दंष्ट्रान्तर्गतो (१) न भवसि।

शशक आह स्वामिन समस्तैर्मृगैरद्य मम वार विज्ञाय अह प्रेषित। मा तु लघुतर दृष्ट्वा तै अपरान पञ्च शशकान मया सह प्रेषितवन्त। ततश्चाहमागच्छन पथि महता केनचिदपरसिंहेन विवरान्निर्गत्य (२) अभिहित रे क्व प्रस्थिता यूयम। मयाभिहित वय वनस्वामिनो भासुरकसिंहस्य आहारार्थं समयधर्म्मेण तत्सकाशे गच्छाम।

ततस्तेनाभिहित "मदीयमेतद्वनम। मया सह समयधर्म्मेण समस्तैर्मृगैर्वर्त्तितव्यम। चौर स भासुरक। अथ (३) सोऽत्र वने राजा तर्हि पञ्च शशकान अत्र धृत्वा तमाहूय द्रुतमागच्छ। य कश्चिदावयो पराक्रमेण राजा भविष्यति स सर्व्वानेव मृगान भक्षयिष्यति। ततोऽह तेनादिष्ट स्वामि सकाशमागत। एतत् वेलातिक्रमकारणम (४)। तदत्र स्वामी प्रमाणम (५)।

---

(१) दंष्ट्रान्तर्गत दन्त मध्य प्रविष्ट। Fallen into my jaws

(२) Coming out of the den

(३) अथ यदि। If

(४) Cause of the lapse of so much time, cause of my coming after the fixed hour

(५) तत् तस्मात् अत्र अस्मिन विषये स्वामी प्रभु प्रमाण साक्ष्येव कर्त्तव्यम यथायथं द्रष्टव्य। Judge

तच्छ्रुत्वा भासुरक आह भद्र यद्येवं सत्वरं दर्शय मे तं चौरसिंहम्। येनाहं मृगकोपं तस्योपरि क्षपयित्वा (१) स्वस्थो भवामि। शशक आह आगच्छतु स्वामी। एवमुक्त्वा असावग्रे प्रस्थितः। ततश्च कञ्चित् कूपमासाद्य स भासुरकमाह स्वामिन् कस्ते प्रतापं सोढुं समर्थः। त्वां दृष्ट्वा दूरत एव स चौरः स्वदुर्गं प्रविष्टः। आगच्छ दर्शयामि।

तच्छ्रुत्वा भासुरक आह भद्र सत्वरं दर्शय मे दुर्गम्। तदनु (२) दर्शितस्तेन कूपः। सोऽपि मूर्खः सिंहः कूपमध्ये आत्मनः प्रतिबिम्बं दृष्ट्वा अपरसिंहधिया (३) नादं मुमोच (४)। ततस्तत्प्रतिशब्देन द्विगुणतरो नादः कूपात् समुत्थितः। अथासौ तं नादमाकर्ण्य कोपज्वलित आत्मानं कूपे क्षिप्त्वा प्राणान् मुमोच। तदाप्रभृति सर्व्वे मृगा निर्भयास्तत्र वने वसन्ति स्म।

---

(१) क्षपयित्वा शमयित्वा। Venting

(२) तदनु तत्पश्चात्। After that

(३) अपरसिंहधिया अन्यसिंहबोधेन अन्य सिंहमवधार्य्येत्यर्थः। Taking him for another lion

(४) Set up a loud roar

धर्म्मबुद्धि-पापबुद्ध्यो ।

कस्मिंश्चिदधिष्ठाने (१) धर्म्मबुद्धि पापबुद्धिश्च द्वे मित्रे प्रतिवसतः स्म। कदाचित् पापबुद्धिना चिन्तितम् अहं तावत् मूर्खो दरिद्रश्च। तदेनं धर्म्मबुद्धिमादाय देशान्तरं गत्वा अस्याश्रयेण अर्थोपार्ज्जनं (२) कृत्वा एनम् अपि वञ्चयित्वा सुखी भवामि। अथ अन्यस्मिन्नहनि स धर्म्मबुद्धिं प्राह भो मित्र देशान्तरमदृष्ट्वा वार्द्धके (३) शिशुजनस्य का वार्त्ता कथयिष्यसि।

तदाकर्ण्य धर्म्मबुद्धिः प्रहृष्टमना गुरुजनानुज्ञातः (४) शुभेऽहनि तेन सह देशान्तरं प्रस्थितः। तत्र धर्म्मबुद्धिप्रभावेण पापबुद्धिनापि प्रभूतं वित्तमासादितम्। ततश्च द्वावपि तौ प्रभूतं द्रव्यमर्ज्जयित्वा प्रहृष्टौ स्वगृहं प्रति औत्सुक्येन निवृत्तौ।

अथ स्वस्थानसमीपवर्त्तिना (५) पापबुद्धिना धर्म्मबुद्धिः अभिहितः भद्र न सर्व्वम् एतद्वित्तं गृहं नेतुं युज्यते। ज्ञातयो बान्धवाश्च प्रार्थयिष्यन्ते। तदस्मिन् गहने वने क्वापि भूमौ निधाय किञ्चिन्मात्रमादाय गृहं प्रविशाव। भूयः प्रयोजने सञ्जाते समेत्य अस्मात् स्थानान्नेष्याव। तदाकर्ण्य धर्म्मबुद्धिराह भद्र तर्हि एवं क्रियताम्। तथानुष्ठिते द्वावपि तौ स्वगृहं गत्वा सुखेन स्थितवन्तौ।

---

(१) अधिष्ठाने नगरे। Town City

(२) Acquisition of wealth

(३) In old age

(४) With the permission of his superiors

(५) When they came near their place

एकदा पापबुद्धिर्निशीथे अटवीं गत्वा तत् सर्व्वं वित्तं समादाय गर्त्तं पूरयित्वा स्वभवनं जगाम। अथ अन्येद्युः पापबुद्धिः धर्म्मबुद्धिं समेत्य प्रोवाच सखे बहुकुटुम्बौ (१) आवां वित्ताभावात् सीदावः (२)। तद्गत्वा तत्र स्थाने किञ्चिन्मात्रं धनमानयावः। सोऽब्रवीत् भद्र एवं क्रियताम्।

अथ तौ तत्र स्थानं यावत् खनतः तावद्रिक्तं भाण्डं दृष्टवन्तौ। अत्रान्तरे (३) पापबुद्धिः आत्मशिरस्ताडयन् (४) प्रोवाच भो धर्म्मबुद्धे त्वया हृतम् एतद्धनं नान्येन, यतो भूयोऽपि गर्त्तापूरणं कृतम्। तत् प्रयच्छ मे तस्यार्द्धम्, अन्यथा अहं राजकुले निवेदयिष्यामि (५)। स आह भो दुरात्मन् मैवं वद। धर्म्मबुद्धिः खल्वहं न एतच्चौरकर्म्म करोमि। एवं द्वावपि तौ विवदमानौ धर्म्माधिकरणं (६) गत्वा प्रोचतुः परस्परं दूषयन्तौ।

अथ तौ धर्म्माधिकरणाधिष्ठितैः (७) पुरुषैर्दिव्यार्थं यावन्नियोजितौ तावत् पापबुद्धिराह अहो न सम्यक् दृष्टोऽयं

---

(१) बहुकुटुम्बौ बहुपोष्यवर्गौ। Havin, many relatives to support

(२) सीदावः अवसादं प्राप्नवः कष्टं सहावहे इति यावत्। Are suffering much

(३) अत्रान्तरे अस्मिन् समये। In the mean time

(४) Striking his head with his own hands

(५) Shall file a suit in the court of law complain to the officers of the king

(६) धर्म्माधिकरणं व्यवहारदर्शनस्थानं विचारालयमिति यावत्। Court of justice

(७) धर्म्माधिकरणाधिष्ठितैः धर्म्माधिकरणनियुक्तैः। Judges of the court Gentlemen on the bench

न्याय (१)। अत्र विषये वनदेवता मम साक्षीभूता तिष्ठति। सैव आवयोरेकतरं चौरं वा साधुं वा करिष्यति। अथ तैः सर्व्वैरभिहितं भो युक्तमुक्तं भवता। अस्माकमपि अत्र विषये महत् कुतूहलं* वर्त्तते। प्रत्यूषसमये युवाभ्याम् अस्माभिः सह तत्र वनोद्देशे गन्तव्यम्।

एतस्मिन्नन्तरे पापबुद्धिः स्वगृहे गत्वा स्वजनकमुवाच तात प्रभूतोऽयं मया अर्थो धर्म्मबुद्धेश्चोरितः। स च तव वचनेन परिणतिं (२) गच्छति, अन्यथा अस्माकं प्राणैः सह यास्यति। स आह वत्स तद् वद द्रुतं यत् कथयित्वा स्थिरतां नयामि। पापबुद्धिः प्राह तात अस्ति तस्मिन् प्रदेशे महाशमी। तस्यां महत् कोटरमस्ति। तत्र त्वं साम्प्रतमेव प्रविश। ततः प्रभाते यदाहं सत्यश्रावणं (३) करोमि तदा त्वया वाच्यं धर्म्मबुद्धिश्चौर इति।

तथा अनुष्ठिते प्रत्यूषे स्नात्वा पापबुद्धिः धौतप्रावरणो (४) धर्म्मबुद्धिपुरःसरो धर्म्माधिकरणिकैः (५) सह तां शमीमभ्येत्य

(१) न्याय विचार। Decision Trial

(२) परिणति परिपाकम्। Appropriation consummation

(३) सत्यं श्रावयामि—सत्यं वदसि चेत् स्वर्गमवाप्स्यसि अनृतं वदसि चेत् नरकमवाप्स्यसि एवं प्रकारेण समवेतान् साक्षिणः साक्ष्यग्रहणात् पूर्व्वं राजपुरुषादयो यत् श्रावयन्ति तत् सत्यश्रावणम्। Shall administer the oath to declare the truth

(४) प्रावरणम् उत्तरीयवस्त्रम्। Putting on clothes duly washed

(५) धर्म्माधिकरणिकैः धर्म्माधिकरणनियुक्तैः। Judges

*रम्यवस्तु समालोके लोलता स्यात् कुतूहलम्।

तारस्वरेण (१) प्रोवाच "भगवति वनदेवते आवयोर्म्मध्ये यश्चौर न कथय" (२)। अथ पापबुद्धिपिता शमीकोटरस्थ प्रोवाच "भो शृणुत शृणुत धर्म्मबुद्धिना अपहृतम् एतद्धनम"। एतदाकर्ण्य सर्व्वे ते राजपुरुषा विस्मयोत्फुल्ललोचना अभवन। धर्म्मबुद्धिना तु तच्छमीकोटर वह्निभोज्यद्रव्यै (३) परिविष्टा वह्निना सन्दीपितम (४)।

अथ ज्वलति तस्मिन अर्द्धदग्धशरीर स्फुटिताक्ष (५) करुण परिदेवयन् (६) पापबुद्धिपिता शमीकोटरान्निश्चक्राम। ततस्ते सर्व्वे पृष्ट भो किमिदम। इत्युक्ते स पापबुद्धि विचेष्टित सर्व्वमिद तेषा निवेद्य उपरत (७) अथ पापबुद्धि शमी शाखाया प्रविलम्ब्य (८) राजपुरुषा धर्म्मबुद्धि प्रशस्य इदमूचु अहो साधु इदमुच्यते।

उपाय चिन्तयेत् प्राज्ञस्तथापायञ्च चिन्तयेत्।

अनेन पापबुद्धिना उपायश्चिन्तितो नापाय। तत तत्फल प्राप्तम।

( ) तारस्वरेण उच्च स्वरेण। In a loud voice

(२) न कथय न प्रकाशय। Declare him definitely as such

( ) वह्निभोज्यद्रव्य अग्न्युद्दीपक वस्तुभि। With combustible things

(४) Set fire to

(५) स्फुटिताक्ष स्फुटितनयन। With eyes split out or burst

(६) परिदेवयन विलपन। Crying piteously

(७) उपरत मृत। Dead

(८) प्रविलम्ब्य रज्ज्वा बद्ध्वा लम्बित्वा। Hanging

सत्यवीरकथा ।

पुरा हस्तिनापुरनाम्नि (१) नगरे महामल्लनामा यवनेश्वरो बभूव। तस्मिन् क्षितिमण्डलं शासति तदुत्कर्षासहिष्णुः काफरराज (२) स्तमभियोद्धुं सकल-बल सहितस्तत्राजगाम। यवनेश्वरस्तमायान्तं ज्ञात्वा काम्बोज (३) तुरङ्गैश्वारोहैः सैनिकैः परिवृतः पुराद्वहिर्भूय तेन सम संग्राममङ्गीचकार। तयोः समारब्धे संग्रामे बलवता काफर राज-सैन्येन हन्यमाना यवन योधाः रणात् पराङ्मुखा बभूवुः। ततः पलायमानं निज-बलं दृष्ट्वा यवनेश्वर उवाच, रे रे मम सैनिकाः युष्माकं मध्ये कोऽपि तादृशो नास्ति यः इदानीं रिपुभयात् पलायमानं मम सैन्यं स्वेन बाहुबलेन त्राणमवलम्बते? तच्च यवन राज वचनं श्रुत्वा

---

(१) हस्तिनापुर—The capital of the Kauravas and Pandavas the remains of which still exist about 57 miles to the north east of the modern city of Delhi on the bank of the old channel of the Ganges It was founded by Hastin, a King of the Lunar line

(२) King of Africa

(३) काम्बोज— This name is applied to the people of the north western corner of India the country was noted for the breeding of horses

कर्णाट कुल सम्भवो (१) नरसिंह देव नामा चौहानकुल (२) सम्भव वीरव्रत नामा च राजकुमारौ प्रोचतु राजन ! क इदानीं रिपुबलसंभग्न भवद्दल निवारयितु शक्नोति, यदि क्षण परावृत्य भवान अवलोकयति, तदा आवाम भवतो विपक्ष पराभवितु चेष्टावहे। यवनेश्वर उवाच, साधु कुमारौ साधु युवाभ्यामन्य क एतादृश व्यवस्यति ? ततो नरसिंहदेव कषाघातेन तुरग ताडयित्वा सहसा काफरबल प्रविवेश व श्य च विजयिनमायान्त काफरराज शल्येन हृदि हतवान। काफरराजस्तु गतप्राणो भूमौ निपपात। वीरव्रत देवेन च भूमौ पतितस्य तस्य शिरश्छित्वा यवनराजस्य पुरो नीतम्। यवनेश्वर उवाच कस्येद शिर ? वीरव्रत

---

(१) कर्णाट—The modern Karnatic the name however was anciently applied to the central districts of the peninsula including Mysore

(२) The Chouhans are on of the Agnikulas who are divided into four tribes the Pramaras the Parihars the Chaluks and the Chouhans The last mentioned tribe was the most valiant of all the name meaning the "four handed warrior The genealogical tree of the Chouhans exhibits ३) princes from Anhub the first celebrated Chouhan, down to Prithviraja the last of the Hindu emperors The Chouhans sent forth twenty four branches of whom the most celebrated are the existing families of Boondi and Kotha

(३) पराक्रमतुलितनरसिंहत्व—पराक्रमेण तुलित अनुकृत नरसिंह नृसिंहावतारो येन तथोक्त।

कथयति, काफ़िरराजस्य। यवनेश्वर उवाच, केनासौ हतः ? वीरव्रतो ब्रूते, राजन्! पराक्रमशालिना नरसिंहदेवेन हतः। तत्पश्चाद्गामिना मया शिरश्छिन्नम्। यवनेश्वर उवाच, नरसिंहदेवः कुत्र ? वीरव्रतो ब्रूते, काफ़िर-राज-सन्निधान एवास्मिन् स्वामिवधामर्षिते मङ्गोलसैनिके (१) बहुभिरेको हन्यमानो मया दृष्टः, क्व गतः कीदानीमस्ति वा तन्न ज्ञायते। ततो यवनराजः परसैन्यं हतनायकं पलायमानं दृष्ट्वा परमानन्दो (२) बभूव। पुरुषांश्च तदनुगामिनः स्वसैनिकान् प्रत्याह, रे रे सैनिकाः। पलायमानान् परभटान् किं निहथ ? सम्प्रति राज्यरक्षितारं काफ़िरराजकृतान्तं नरसिंहदेवं मे विज्ञापयत। तदनन्तरमेकत्र संग्राम-प्रदेशे वहद्रुधिरं (३) पुष्पितं किंशुकमिव वेदना-मूर्च्छितं नरसिंहदेवं यवनराजो ददर्श तुरङ्गादवतीर्य च बभाषे, हे नरसिंहदेव! जीविष्यसि ? नरसिंहदेव उवाच, राजन्! मया यत् कृतं किं तदवगतं भवता ? यवनेश्वर उवाच ज्ञातं मया। कथितं वीरव्रतदेवेन, त्वया मम शत्रुर्हतः। नरसिंहदेव उवाच, तर्हि जीविष्यामि। यतः—

(१) मङ्गोलसैनिक—मङ्गोला महम्मदीय जाति विशेषः तेषां देशः सन्नील पाठानान् मध्यतमः। तेषां सैनिकः स्वपक्षीययोध।

(२) परमो आनन्दो यस्य Highly delighted

(३) वहद्रुधिर Bleeding

स्वीकृतं दुष्करं कर्म्म मया यस्य हितेच्छया।
तेन विस्मायमानो मे फलितः श्रमपादपः॥

ततो यवनराजस्तु कुमारं नाना-भेषज-प्रयोगैः स्वल्पैरेव दिवसैस्तं निरामयमकरोत्। तदनन्तरं काञ्चन-छत्र-चामरादिभिस्तं पूजयितुमुपचक्रमे। ततो नरसिंहदेव उवाच, राजन्! युद्धं राजपुत्राणां स्वाभाविक एव धर्म्मस्तत् किमद्भुतं मया कृतं, यदियं मम पूजा क्रियते? यदि तु पूजैव कर्त्तव्या, तदा वीरव्रत-देवस्य क्रियतां, येन रिपु-शिरोऽभ्यानीय सत्य-रक्षणानुरोधेन भवतः पुरस्तान्मम यशः प्रकाशितं, स्वपौरुषं न ख्यापितम्। अन्यथानेन नीयमानं रिपुशिरो दृष्ट्वा को वा अवगन्तुं शक्नुयात्, यन्मया मारितो रिपुरिति। तदयमेव प्रथमं पूज्यताम्। वीरव्रतदेव उवाच, कुमार नरसिंहदेव मामेवं ब्रूहि, कथमहं तव पराक्रम-फलमादाय परोच्छिष्टजीवी भविष्यामीति। नरसिंहदेव उवाच, साधु सत्यवीर साधु! अनेन तव सत्येन सर्व्वमेव (१) विवेचितम्।

ततस्तयोः परस्परमालापमुपकर्णयता समुपजात-परितोषेण यवनराजेन द्वावपि कुमारौ तुल्यमेव सत्कृतौ।

---

(१) सर्व्वमेव विवेचितं—सर्व्वं ऐहिकं पारत्रिकं समस्तमेव कुशलं विवेचितं विचारितं विचार्य्य सम्पादितमित्यर्थः। इह ते सत्यं शुभं चामुत्र च कल्याणाय कल्पते इत्यर्थः। Has taken note of all considerations relevant to your good

---

अर्थकाङ्क्षिणा कर्त्तव्यम् ।

षड्दोषाः पुरुषेणेह हातव्या भूतिमिच्छता (१) ।
निद्रा तन्द्रा भयं क्रोध आलस्यं दीर्घसूत्रता ॥

उत्साहसम्पन्नमदीर्घसूत्रं
क्रियाविधिज्ञं व्यसनेष्वसक्तम् ।
शूरं कृतज्ञं दृढसौहृदञ्च (२)
लक्ष्मीः स्वयं याति निवासहेतोः ॥

उद्यमेन हि सिध्यन्ति कार्य्याणि न मनोरथैः ।
न हि सुप्तस्य सिंहस्य विशन्ति वदने मृगाः ॥

उद्योगिनं पुरुषसिंहमुपैति लक्ष्मी-
र्दैवेन देयमिति कापुरुषा वदन्ति ।
दैवं निहत्य कुरु पौरुषमात्मशक्त्या
यत्ने कृते यदि न सिध्यति कोऽत्र दोषः ॥

यः काकिणी(३)मप्यपथप्रपन्नां
निषेवते निष्कसहस्रतुल्याम् (४)
कालेषु कोटिष्वपि मुक्तहस्त-
स्तं राजसिंहं न जहाति लक्ष्मीः ॥

(१) Desiring his own good or prosperity
(२) Staunch in friendship
(३) A cowri used as a coin
(४) Regards like a thousand of gold coins

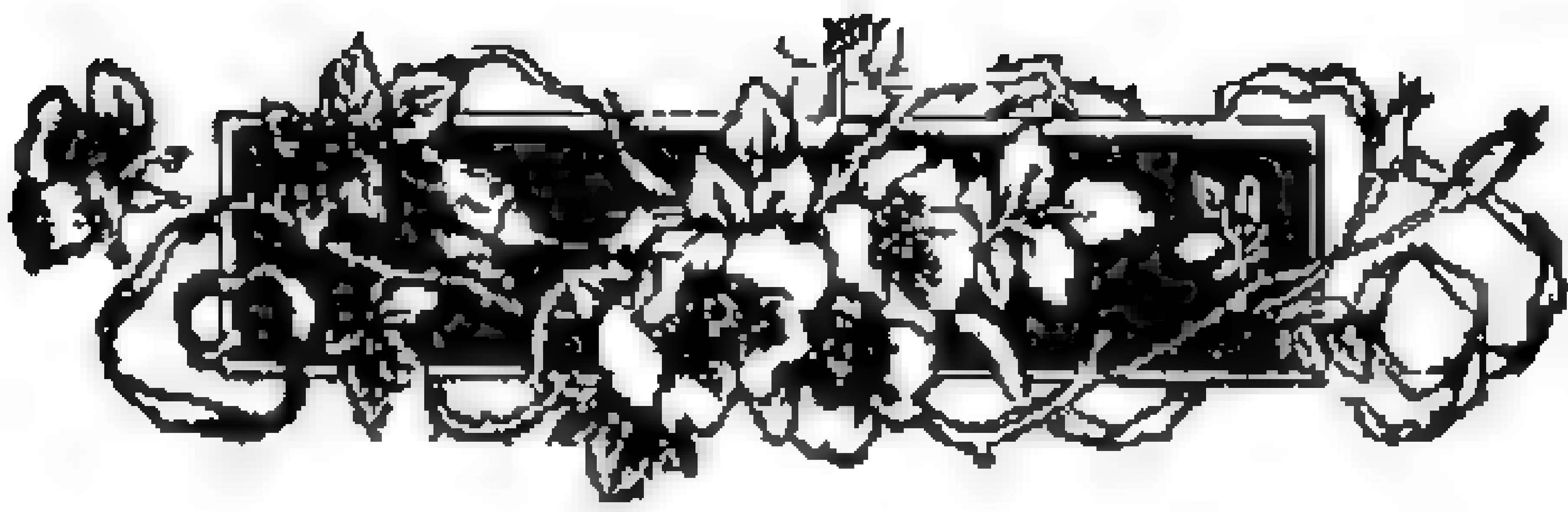
जलबिन्दु-निपातेन क्रमशः पूर्य्यते घटः।
स हेतुः सर्व्वविद्यानां धर्म्मस्य च धनस्य च॥

इन्द्रियाणि च संयम्य बकवत् पण्डितो नरः।
देश-काल-बलं ज्ञात्वा सर्व्व-कार्य्याणि साधयेत्॥

अव्यापारः परार्थेषु नित्योद्योगः स्वकर्म्मसु।
रक्षणं समुपात्तानां (१) एतद् भवलक्षणं॥

क्षिप्रमायमनालोच्य व्ययमानः स्ववाञ्छया।
परिक्षीयत एवासौ धनी वैश्रवणोपमः (२)॥

अवस्थानुगता चेष्टा समयानुगता क्रिया।
तस्मादवस्थां समयं वीक्ष्य कर्म्म समाचरेत्॥

---

(१) Duly earned

(२) Like Kuvera, the god of wealth

सिंहशृगालयोः।

कस्मिंश्चित् वनप्रदेशे खरनखरो नाम सिंहः प्रतिवसति स्म। स कदाचित् इतश्चेतश्च परिभ्रमन् क्षुत्क्षामकण्ठो (१) न किञ्चिद् अपि सत्त्वम् आससाद। ततश्च अस्तमनसमये स महतीं गिरिगुहाम् आसाद्य तस्यां प्रविष्टः चिन्तयामास नूनम् एतस्यां गुहायां रात्रौ केनापि सत्त्वेनागन्तव्यम्। तन् निभृतो (२) भूत्वा तिष्ठामि। एतस्मिन्नन्तरे गुहास्वामी दधिपुच्छो नाम शृगालः समायातः। स च अपश्यत् सिंहपदपङ्क्तिर् (३) गुहायां प्रविष्टा न निष्क्रमणं गता (४)। ततश्च सो ऽचिन्तयत् अहो विनष्टो ऽस्मि नूनम् अस्याम् अन्तर्गतेन सिंहेन भाव्यम्। तत् किं करोमि कथं ज्ञास्यामि।

एवं विचिन्त्य दधिपुच्छो द्वारस्थः फुत्कर्तुम् (५) आरेभे। अहो बिल अहो बिल इत्युक्त्वा तूष्णीम्भूय स भूयो ऽभाषत भो किं न स्मरसि यत् मया त्वया सह समयः कृतो ऽस्ति मया बाह्यात् समागतेन त्वं वक्तव्यः त्वया च अहम् आकार-

---

(१) क्षुत्क्षामकण्ठः अस्य क्षुधया क्षामः क्षीणः कण्ठो ऽस्य। Thin or hollow throughhunger

(२) निभृतः अन्यैरलक्षितः। Secret to others unobserved

(३) सिंहस्य पदानि तेषां पङ्क्तिः। A line of the foot prints of a lion

(४) निष्क्रमणं गता बहिर्गता। Came out

(५) फुत्कर्तुम् आह्वातुम्। To call out

णीय (१)। तद् यदि मां नाह्वयसि ततो ऽहं द्वितीयं बिलं यास्यामि।

तच्छ्रुत्वा सिंहश् चिन्तितवान् नूनम् एषा गुहा अस्य समागतस्य सदा समाह्वानं करोति। परम् अद्य मद्भयात् न किञ्चिद् ब्रूते। तद् अहम् अस्याह्वानं करोमि येन तदनुसारेण प्रविष्टो ऽयं मे भोज्यतां याति। एवं सम्प्रधार्य्य (२) सिंहस् तस्य आह्वानम् अकरोत्। अथ सिंहशब्देन सा गुहा प्रतिरवपूर्णा अन्यान् अपि दूरस्थान् आरण्यजीवान् त्रासयामास। शृगालो ऽपि पलायमान इमं श्लोकम् अपठत्

अनागतं यः कुरुते स शोभते
स शोच्यते यो न करोत्यनागतम्।
वने ऽत्र संस्थस्य समागता जरा
बिलस्य वाणी न कदापि मे श्रुता (३)॥

---

(१) आकारणीय आह्वातव्य। To be called in (or welcomed)

(२) सम्प्रधार्य्य स्थिरीकृत्य। Thus resolved

(३) यः पुरुषः अनागतम् अनुपस्थितं सम्भावितमिति यावत् कुरुते सम्भावितस्य अनिष्टस्य प्रतिकारं विदधाति स शोभते निर्विघ्नं कालम् अतिवाहयति इत्यर्थः। यः अनागतं न करोति सम्भावितस्य अनिष्टस्य प्रतिकारं न विदधाति स शोच्यते अस्मिन् इति शेषः विपदि पतितो बन्धूनां शोकहेतुः भवति इत्यर्थः। अत्र अस्मिन् वने संस्थस्य स्थितस्य मम जरा समागता दीर्घं कालम् अस्मिन् वने वसामि इति भावः। बिलस्य गह्वरस्य वाणी महाह्वानरूपा मे मया कदापि न श्रुता।

नीलवर्ण-शृगाल-कथा।

कस्मिंश्चिद्वने चण्डरवो नाम शृगालः प्रतिवसति स्म। स कदाचित् क्षुधाविष्टो नगरान्तरे प्रविष्टः। अथ नगरवासिनः सारमेयाः अवलोक्य तं तीक्ष्णदंष्ट्राग्रैः भक्षयितुमारब्धवन्तः। स प्राणभयात् पलायमानः प्रत्यासन्नं रजकगृहं प्रविष्टः। तत्र नीलीरसपूर्णं(१) महाभाण्डं सज्जीकृतमासीत्। स तस्मिन् पपात। अथ तस्मान्निष्क्रान्तो नीलीवर्णः सञ्जातः। ततः सर्वे ते सारमेयाः तं शृगालमजानन्तो यथाभीष्टां दिशं जग्मुः। चण्डरवोऽपि तदनन्तरम्(२) आसाद्य काननाभिमुखं प्रतस्थे।

अथ तदपूर्वं सत्त्वमवलोक्य सर्वे सिंहव्याघ्रवृक-(३)प्रभृतयोऽरण्यनिवासिनो भयव्याकुलमानसाः समन्तात् पलायनक्रियां कुर्वन्ति स्म कथयन्ति स्म च अहो अपूर्वमेतत् सत्त्वं कुतोऽप्यागतम्। न विज्ञायते कीदृगस्य चेष्टितं पौरुषं च। तद्दूरतरं गच्छाम।

चण्डरवस्तु तान् भयव्याकुलितान् विज्ञाय इत्थम् आह

---

(१) नीली एव रसः तेन पूर्णम्। Filled with indigo juice

(२) अन्तरम् अवकाशम्। Interval

(३) वृकः क्षुद्रकायो व्याघ्रजातिविशेषः। Wolf

भो भो श्वापदा (१) कि यूय मा दृष्ट्वा सन्त्रस्ता व्रजथ। न भेतव्य न भेतव्यम। अहमद्य ब्रह्मणा स्वयमेव आहूयाभिहित यत् श्वापदानां मध्ये कश्चित् राजा नास्ति। त्व मयाद्य श्वापदराज्येऽभिषिक्त। अतो गत्वा क्षितितल तान सर्व्वान् परिपालय। ततोऽहम अत्रागत। अह ककुद्रुमो नाम त्रैलोक्ये श्वापदराज सञ्जात।

तच्छ्रुत्वा ते श्वापदा सिंहपुरसरा (२) स्वामिन् प्रभो समादिशेति वदन्तस्त परिवव्रु (३)।

ततस्तेन सिंहाय अमात्यपदवी प्रदत्ता व्याघ्राय शय्यापालत्वम, द्वीपिने ताम्बूलाधिकार, करिणे प्रतीहारित्वम, (४) वानराय छत्रधरत्वम। आत्मीयजात्या तै सह आलापमात्रमपि न करोति। शृगाला सर्व्वे अर्द्धचन्द्र दत्त्वा निःसारिता।

एव स राजक्रियाया वर्त्तते। ते च सिंहादयो मृगान् व्यापाद्य तस्य पुरत प्रक्षिपन्ति। सोऽपि प्रभुधर्म्मेण (५) सर्व्वेषां (६) विभज्य प्रयच्छति।

---

(१) श्वापदा हिंस्रजन्तव। Wild beasts Beasts of prey

(२) सिंहपुर सरा सिंहप्रभृतय। Headed by the lion

(३) परिवव्रु वेष्टितवन्त। Surrounded

(४) प्रतिहारित्व द्वारपालत्वम्। The post of a warder or porter

(५) प्रभुधर्म्मेण राजधर्म्मेण राजधर्म्ममनुसृत्येति यावत्। In accordance with the duties of a king

(६) सर्व्वेषां सर्व्वेभ्य। सम्बन्धविवक्षया षष्ठी। Among all of them

एवं गच्छति काले कदाचित् तेन समागतेन दूरदेशे शब्दायमानस्य शृगालवृन्दस्य (१) कोलाहलो ऽश्रावि । तं शब्दं श्रुत्वा पुलकिततनुः आनन्दपरिपूर्णः उत्थाय स तारस्वरेण (२) विरोतुमारब्धवान् ।

अथ ते तस्य स्वरमाकर्ण्य शृगालो ऽयमिति ज्ञात्वा सलज्जम् अधोमुखाः क्षणमेकं स्थिताः । ततो मिथः (३) प्रोचुः भो वाहिता (४) वयम् अनेन क्षुद्रशृगालेन । तद्बध्यतां बध्यताम् अयम् । सोऽपि तदाकर्ण्य पलायितुमिच्छन् सिंहादिभिः खण्डशः कृतः ।

नीति — यः स्वभावो (५) हि यस्य स्यात् तस्यासौ दुरतिक्रमः (६) ।
श्वा यदि क्रियते राजा स किं नाश्नात्युपानहम् (७) ॥

समाप्तम् ।

---

(१) शृगालवृन्दस्य शृगालसमूहस्य । Of the jackals

(२) तारस्वरेण उच्चस्वरेण । Aloud

(३) मिथः रहसि शृगालस्य परोक्षमित्यर्थः । In secret, aside

(४) वाहिता भृत्यभावेन कर्म कारिता । Made to work as servants, lorded it over

(५) Innate nature, inborn nature

(६) Difficult to give up or overcome

(७) Shoes